

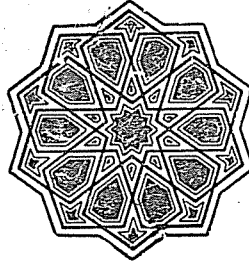
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXI

FAKÜLTENİN KURULUŞUNUN 40.
YIL ÖZEL SAYISI

ORYANTALİZM ve BATIDA KUR'AN VE KUR'ÂN İLİMLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

Batı dünyasının İslama veya Kur'âna bakışını, onun üzerinde yaptıkları araştırmaları ve onun hakkındaki görüşlerini ve zihniyetlerini açık ve özlü bir şekilde ortaya koyabilmek için, Batılıların, Doğu ilim dünyası ile olan münasebetlerini araştırmamız gerekecektir. Başka bir deyimle, bu konu Oryantalizmin tarihçesi ile sıkı bir şekilde alakalıdır. O halde burada evvela Oryantalizm (İstişrak) in ne olduğu üzerinde duralım. Buna, Doğunun medeniyeti, kültürü, sanatı, fikriyatı kısacası Doğu bilimleri diyebiliriz. Oryantalist (müsteşrik) ise, Doğunun meseleleri ile meşgul olan kimse demektir. Bir İslam Hukuku uzmanı, bir Çin dilleri bilgini, bir İran sanatı araştırmacısı, bir Şamânizim uzmanı veya bir Hind dinleri âlimi hep birlikte Oryantalist sayılırlar. Görülüyor ki, Oryantalizmin boyutları sınırsız, ulaşılmıyacak kadar geniştir. Oryantalizmin bütünü içinde yer alan konular, ilim adamları tarafından çoğu zaman belirlenmiş değildir. İçerisinde gerçeklerle birlikte işe yaramaz, lüzumsuz ayrıntıları da barındırır. Bu sebepten, konunun çok iyi tetkik edilmesi, hakikatlerle lüzumsuz şeylerin ayırt edilmesi gerekir¹.

Bilindiği gibi, ilim bir milletin, bir devrin veya bir bölgenin malı değildir, insanlığın ortak malıdır. Bu bakımdan insanlık tarihinde medeniyet tarihinin açıklanması zor olan devirleri mevcuttur. Tarihte çeşitli aydınlık devirler gelmiş, bunların tesbiti yapılmadan kısa bir müddet sonra kaybolmuşlar veya bu parlak medeniyet ve fikirler, bir milletten diğerine nakledilmiştir. Tarih sahnesinde rol oynayan her millet ona birşeyler katmıştır. Şüphesiz medeniyet tarihinin en mühim unsurlarından biri olan islâm medeniyeti, İslâmın birleştirici yüksek gücü, çağlar ötesinde kalmış olan kültür ve medeniyet değerlerini ortaya çıkarmış, üstün vasıfları ile beraber olduğu eski medeniyetleri yeni bir senteze tâbi tutarak, kendi değerleri ile birlikte yeniden insanlığın hizmetine sunmuştur. En azından bu medeniyet, kaybolmaya yüz tutmuş Yunan ve Doğu medeniyetini Avrupaya nakletmiş ve bu gün Batının

¹ Edward Said, *Oryantalizm* (terc. Nezih Uzel) İstanbul 1982, s. 92-93.

her alanda ilerlemesinin sebebi olmuştur. İslâm, medeniyet tarihinin en parlak devrini yaşarken, Avrupa cehâlet ve karanlıklar içerisinde yuvarlanmakta idi. İslâmın ilk beş asrında devam eden ilmî hürriyet ve serbest görüş hareketi sayesinde, İslâmi ilimler alanında meydana gelen ilerlemeler yanında, felsefe, fikir, ilim ve teknik sahasındaki ilerlemeleri gözden uzak tutmamak gerekir. Doğu Hristiyan dünyası, Müslümanlarla komşuluk münasebetlerini sıkı bir şekilde devam ettirmişlerdi. İslâm ülkelerindeki büyük kültür merkezlerinde, çeşitli dinlere mensûb kişilerin hoca veya talebe olduklarını sık sık müşahede etmekteyiz. Batı Hristiyan dünyası ise, Güneyden Müslümanlar tarafından âdeta kuşatılmış durumda idi. Şüphesiz Kuzey Afrika, Sicilya ve Endelüs, İslâm medeniyetinin Batıya intikalinin en mühim yolu olmuştur. Bu yollarla giren İslâm kültürü, Avrupada sağlam bir medeniyetin temelini atmış oluyordu. Bazı Avrupalı medeniyet tarihçileri eserlerinde taassublarına rağmen, İslâm medeniyetinin Avrupayı ne derecede uyarmaya yardımcı olduğunu kaydetmektedirler. Ortaçağda, batı tarihinin en karanlık devrini yaşamaktaydı. Ünlü Roma İmparatorluğu parçalanmış, ikiye ayrılan bu birlik, ekonomik ve kültür bakımından çok genişlemiş, bir de Kuzeyden gelen kavimlerin istilasına uğrayınca, iyice bir kargaşanın içine yuvarlanmıştı. Halbuki, katı ve basit çöl hayatının şartlarını yaşayan cahîli araplar, İslâmın tesiriyle birden silkinmişler, etraflarındaki devletleri etkisiz hale getirmişlerdi. Bunu kültürel gelişmeler izlemiş, sağlam bir dünya görüşü getirmiş olan İslâmın verdiği ruhla kısa zamanda Müslümanlar kendilerinden önceki kültür kaynaklarını elde edebilmişlerdi.

Batılılar, Haçlı seferleri sayesinde İslâmı daha iyi tanımışlar ve karşılarında üstün bir islâm medeniyetinin varlığını kabul etmişler, bu parlak medeniyetin bazı kırıntılarını memleketlerine götürmüşlerdi. Avrupada IX ve X. asırlarda bazı uyanma ve eğitim hareketleri olmuşsa da, bunlar, dönemlerindeki büyük karışıklıklar içerisinde boğulup kaybolmuşlardı. Haçlı seferleri ile islâm medeniyetine karşı duyulan ilgi, Papa II. Sylvester (940-1003) döneminde artmaya başlamış, katedral okullarının islahı ve onların üniversitelere dönüştürülmesi sonucunu doğurmuştu². İslâm düşüncesini, bilimini, kültür ve medeniyetini öğrenmek için Endelüse ve Kuzey Afrikaya gelen batılı öğrenciler, İslâm düşüncesinin ortak dili olan arapçayı öğrenmişler, gerek eski düşüncenin eserlerini ve gerekse saf islâmî düşüncenin ürünlerini, kendi dünyalarının

² F.L. Cross, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London Oxford University Press, 1974, p. 1329-1330.

bilim dili olan latinceye çevirmişlerdi. Bu terceme hareketinin yayılması ve üniversitelerin kurulmasıyla uykuda olan Batı dünyası uyanmaya başlamış ve gelecek asırlardaki bilim ve kültür devrimi Rönesansı hazırlamaya başlamıştı. Mukaddes Roma İmparatoru Charlemagne ne (742-814) kilise ve manastırlardaki dini eğitimin yanında, edebiyat ve gramer derslerini de katmasıyla Güneyden gelen İslâm tehlikesine karşı tedbir almakta idi. Müslümanların İspanyayı fethetmesiyle yurdunu terkedip Lyon'a göç eden Agobard (769-840), imparatorun gerçekleştirmek istediği reformların mimarlığını üstlenmişti³. Bu konuda yine İspanyol olan Theodulf (750-821) bu işte büyük yardımcı olmuştu⁴. O devirlerdeki âlimler Yunan dilini ve Arapçayı bilmediklerinden, ellerindeki bilim malzemesi, insanı doğrudan ziyade yanlışa götürücü mahiyette zayıf ve yetersiz idi. Halbuki Müslümanların Bağdat'ta kurmuş oldukları "Dâru'l-Hikme" de gerek arap dilindeki orijinal eserler ve gerekse eski Yunan ve Doğu medeniyetine âit eserlerin tercemeleri yapıp tedris edilmekte idi. İşte Batının karanlık semasını aydınlatacak olan bu eserler üzerine gözler çevrilmişti. Avrupada bu medeniyeti ve bu eserleri öğrenebilmek için arap dilini bilmenin lüzûmu ortaya çıkmıştı. Batının Doğuyu tanıma tarihini veya Oryantalizm (istişrak) i buraya kadar indirebiliriz. Bu hareket, Avrupada bir birlik ve beraberlik içinde 1311-1312 senelerindeki Viyana Konsilinin kararlarına dayandırılıyorsa da, aslında Batı Hristiyan Dünyasının İslâm tehlikesi karşısında varolabilme davası olarak vasıflandırılabilir. Temellerini IX ve X. asırlara indirdiğimiz eski Oryantalizm ile Modern Oryantalizm, Avrupanın, Hristiyan âleminin, İslâm karşısında duyduğu büyük korkusunu aksettirmektedir. Bu bakımdan Oryantalizmle, Doğunun ve bilhassa İslâm âleminin, Avrupa tarafından eritilmesi, yok edilmesi veya en azından yabancılığı veya tesiri ortadan kaldırılarak, O'nun kendileri için bir tehlike olmaktan çıkarılması hedeflenmiştir.

Avrupayı Güneyden çeviren müslümanların, Kuzey Afrika ve Endelüsteki medeniyet durumlarına bir göz atmakta fayda vardır. O gün, Kuzey Afrika ve Endelüse doğru yayılmakta olan Batı İslâm dünyası, Doğu İslâm dünyasının bir talebesi durumunda idi. Doğu İslâm dünyasındaki ilim ve medeniyet, Kuzey Afrika ve Endelüsteki ilim merkezlerine aktarılmakta idi. Kayravanda Ağlebiler tarafından kurulan "Beytu'l-Hikme" meşhûr tıp merkezinin çekirdeğini teşkil etmektedir: Kayravan medresesinin bu sahadaki talim ve tedris metodu ve tıp alanında

3 *The Oxford Dictionary of the Cristian Church*, p. 26.

4 Aynı eser, p. 1362.

meydana getirdiği eserler, Kuzey Afrika ve Endelüse yayıldı. Bu medrese tam üç asır boyunca bu bölgeyi tesiri altında bıraktı. Sonra bu medresenin eserlerinin ve burada elde edilen neticelerin Güney İtalyaya, bilhassa Norman hükümdarlarının inşa ettikleri bir manastır “Monte Casino” ya nakledildiğini görüyoruz. Bu manastıra ilk defa idâreci olarak Konstantino Afrikano getirilmişti. Bu zat Tunusta Kartacada 406/1015 senesinde doğmuş ve Sanhaciler’den el-Muiz b. Bâdis zamanında Kayravanda okumuş, arapçayı öğrenmiş ve oradaki tabirlere talebelik yapmıştı. Bir çok tıp kitabı üzerinde ihtisas sahibi olmuştu. Daha sonra Fâtımiler idaresindeki Mısıra gitti, riyaziye ilmindeki bilgisini tamamladı ve Sicilyaya döndü. Norman hükümdarı tarafından yukarıda adı geçen ruhban manastırını yönetmekle vazifelendirildi. Orada, Kuzey Afrikadan (bilhassa Kayravandan) getirilen tıp kitaplarının terceme ve tedris hareketi, Napoli, Bologna, Padova üniversitelerinde de yayılmaya başladı. Bu hareket daha sonra Kuzey İtalya ve oradan da Alman yaya geçti. 480/1087 senesinde ölen Papaz Konstantino Afrikano, Kuzey Afrikanın bütün tıp kitaplarını hemen hemen terceme etti. Mesela, tabib İshâk b. İmrân’ın (Ö. 294–295/907–908) vesvese illetinden ve onun tedâvi yollarından bahseden eserini “*Melancolia*” adıyla latinceye çevirdi. Konstantino, Kitâbu’l-Hummayât “*Liber de Febribus*”; Kitâbu’l-Bevl “*Liber de Urinus*”; Kitâbu’l-Anâsır “*Liber de Elementi*”; Kitâbu’l-Hudud ve’r-Rusûm “*Liber de Difinitionibus*” gibi eserlerle birlikte, tabib İshâk b. Süleymân el-İsrâîli el-Kayravânî (Ö. 292/905) nin Tıp konusundaki yedi makalesini⁵ Latinceye terceme etti. yine aynı zat, tabib Ahmed b. el-Cezzâr el-Kayravânî (Ö. 369/980)nin, Zâdu’l-Musâfir ve Kutu’l-Hâdir, adlı meşhûr eserini “*Peregrinantis Viaticum*” adıyla latinceye çevirdi. Bunlardan başka Kuzey Afrikanın tıp konusu dışında kalan eserlerini de terceme etmiştir. Meselâ, Ali b. Ebi’r-Ricâl el-Vezîru’l-Afriki’nin felek ve yıldızlar hakkındaki “*el-Bâri*” adlı eserini de çevirmişti⁶. Genel olarak Konstantinin yapmış olduğu bu zayıf tercemeler, tam bir tercemeden ziyâde, Arapça tıp eserlerinin izâh, şerh, ictibas, hatta intihal suretiyle, nakledilmesidir. Ne olursa olsun, onun bu tercemeleri, Avrupadaki tıp mektepleri üzerinde yenileştirici tesirler yapabilmıştır.

Endelüslü Müslüman seyyâh İbn Cübeyr 1185 de Sicilyayı ziyaret ettiğinde Kral William II (1166–1189) in arapça okuyup yazdığını ve

5 Bu makaleler 1515 senesinde Lyon’da latince (*Opera Isaci*) adıyla basılmıştır.

6 Bkz. Hasan Husnî Abdulvahhâb, *Warakât anî’l-Hadareti’l-Arabiyyeti bi’l-Ifrikiyyeti’t-Tunisiyye*, Tunus 1965, I. 211–213.

Palermodaki hristiyanların, müslümanlar gibi giyindiklerini ve onlar gibi arapça konuştuklarını söyler. Sicilyadaki Norman kralları arapça yazıyı ve hicri tarihleri kullanmışlar, bastıkları paralarda bile islâm düstûru olan “Kelime-i Tevhid” ve “Kelime-i Şahadetî” kullanmışlardı. İslam hâkimiyetinin ve kültürünün tezâhürü Frederick II (1215-1250) zamanında bile devam etmekte idi. Bu hükümdar, çok sayıdaki Hristiyan ve Yahudi tercümanlara, arapçaya çevrilmiş olan Yunan eserlerini latinceye terceme ettirmişti. Onlar arasında doğu menşeli bir müneccim olan Theodore'da vardı. O, hijyen konusundaki eserlerle, doğan ile avcılık hususundaki eserleri terceme etti. Endelüsde arapça ve ibraniceyi öğrenen Michael-Scot, sonradan Sicilyada Frederick II nin hizmetine girdi ve ölünceye kadar orada kaldı. Nihâyet Sicilyalı mütercim tabib Farac b. Sâlim, Râzi'nin tıbbâ âit büyük eserini terceme etti⁷.

Tarihçi Philip Hitti'de, “II. Abdurrahman'ın iktidar devrinin son yıllarına doğru, Endelüsde dil, edebiyât, din ve sosyal müesseselerin tesir ve câzibeleri o derece büyük oldu ki, şehirlerde yaşayan hristiyan halkın çoğu müslümanvâri bir hayat sürmeye başlamışlardı. İslâm medeniyetinin parlaklığından gözleri kamaşmış yerli hristiyanlar kısa zamanda islâmî yaşayış tarz ve biçimini taklit etmeye çalışıyorlardı” demektedir⁸. Ne yazık ki müslümanların Endelüsde meydana getirdikleri o kültür ve parlak medeniyet ortaçağ Avrupasının ayakları altında ezilmiştir. II. Philip, İspanyada kullanılan ve halkın istifade ettiği bütün hamamları hristiyan dinine aykırı ve sapık bulduğu için yıkılmalarını emretmiştir. Yine aynı kral bir emirname ile İspanya toprakları üzerinde yaşayan yarım milyon müslümanı zorla yurtlarından çıkarmıştır. XVII. asrın başlarına kadar geçen zaman süresi içinde İspanyadan üç milyon müslümanın ya sürgün edildiğini, ya da kılıçtan geçirildiğini tarih yazmaktadır⁹.

Endelüsteki ilim hayatı, Kur'ân ilimleri, hadis, fıkıh, kelâm, felsefe, arab edebiyatı, tarih, astronomi ve tıb bilimleri üzerine dayanıyordu. Kurtuba başta olmak üzere, Malaga ve Gırnata gibi ülkenin önemli şehirlerinde Üniversite ayarında öğretim müesseseleri bulunuyordu. Bu üniversitelerin ilki, III. Abdurrahman tarafından meşhûr Kurtuba câmiinde kurulan Kurtuba (Kordova) Üniversitesiydi. Bu Üniversitede Bağdat ve Kâbireden getirilen hocalar bağımsız olarak ders verebili-

7 Bernard Lewis, *The Arabs in History*, London 1956, p. 119-120.

8 Philip Hitti, *İslâm Tarihi*, III. 812 (terc. Salih Tuğ, İst. 1980).

9 Aynı eser, III. 887.

yorlardı¹⁰. Böylece doğu islâm dünyasının ilim ve medeniyeti burada okunmaktaydı. Kurtuba Üniversitesi, sadece Endelüsten değil, Avrupa, Afrika ve Asyanın diğer bölgelerinden kendine, müslüman olsun, hristiyan olsun, öğrenci çekebiliyordu. Buradan mezun olan öğrencilere ülkenin her yerinde görev veriliyordu. Endelüslü müslüman öğrenciler sadece bu üniversitelerde okumakla kalmıyorlar, Bağdat, Kâhire, Şam ve Maverâunnehr ile Çine kadar islâmî ilimleri tahsil için gidiyorlar ve oralarda bulunan hocalardan en iyi şekilde istifade edip, sahalarındaki ilimlerde iyice derinleştikten sonra vatanlarına dönerek, öğrendiklerini orada yaymaya çalışıyorlardı¹¹.

Hicretin III. asrından itibaren, Bağdat ve Fustat'dan istifade edilerek, Kayravan ve Rakkâde'de kağıd imâl ediliyordu. Kağıd imal etme sanatı Ağlebiler devrinde Sicilyadaki Palermo'ya ve daha sonra Güney İtalyada Salerno ve Fabriano'ya geçti. Bu sanat daha sonra Almanya'ya intikal etmişti. Bu sanatın mevcûdiyeti, hiç şüphesiz matbaanın keşfine vesile olmuştu. Avrupanın uyanmasında en mühim sebebin matbaa olduğunda şüphe yoktur. Kayravandaki kağıt sanayi'i bir yönden Sicilya yoluyla İtalyaya girerken, diğer yönden de Sebte ve Endelüs-teki Şâtibe (Xativa) yoluyla Fransaya geçmekte idi¹².

XII. asırdan itibaren İslam Felsefesinin Avrupalılara tesir etmesi, Farâbî, İbn Sina ve Gazzalinin eserlerinden mülhem olarak Aristoculuk fikrinin propagandası, İspanya ve Sicilyadaki müslümanlarla hristiyanların sıkı münasebetleri, Avrupadaki eğitim ve araştırmalar için mühim bir hareket olmuştur. Tulaytulada terceme heyetinin başında bulunan "Gerard de Cremona (1114-1187) ile latinceye tercemeler başlamış, Dominiken keşiş ve filozof" Albert le Grand" (1193-1280) Paris üniversitesinde, Aristoyu islâm kaynaklarından mülhem olarak okutmaya başlamış ve ders verirken arapların giydiği elbiseyi giymiştir. İngiliz keşişi "Michael Scot" 1217 senesinde Toladoda bulunuyordu. Şüphesiz orada arapçayı öğrendi ve tercemeler yaptı. Fransisken papaz, meşhûr âlim" "Roger Bacon" ve ondan sonra Dominiken papaz "Reymond Lull" XIII. asırda ilim ve felsefe hususunda muasırlarının dikkatini doğu etüdlerine çekmeye çalışmışlardı. Hükümdar Alfonso (1252-1284) devrinde Toledodaki tercümanlar okulunda, Aristonun Organonu, Öklid, Ptolemy, Galen ve Hypokratın eserlerinden büyük bir kısmı arapçadan terceme edilmişti¹³.

10 Adam Metz, *Hadarâtü'l-İslâmiyye*, I. 322. Beyrut 1967.

11 Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, III. 23, 25 (Kahire 1966).

12 *Warakât*, I. 207.

13 *The Arabs in History*, p. 127-130; Jean Paul Roux, *L'Islam en Occident Europe-Afrique*, Paris 1959, p. 139-140.

Diğer yönden Papalık, hristiyanlığı doğuda yaymak gayretleri içerisinde idi. XIII. asırda Paris'te 20 doğu asıllı kilise mensubundan bahsedilişi, onların orada yetiştirilip, doğuda hristiyanlığı yayma gayretlerine mâtûf idi. Böyle bir tesis 1 Temmuz 1248 de Papa Innocent IV ün tavsiyesi ile kuruldu. Bunu Alexandre IV (22 Nisan 1258) ve Honorius IV (23 Ocak 1285) takip etti. Doğuda hristiyanlığı ve medeniyetini yaymak isteyen Papa Clement V zamanında ve (1311-1312) senelerinde Viyanada toplanan dini meclis (konsil) de Roma, Paris, Bologne, Oxford, Salamanque şehirlerinde, Avrupadaki tedrisatı islâh için, İbrânî, Arab, Keldânî, Süryânî ve Grek dillerinde eğitim yapacak kürsiler kurulması karar altına alınmış bulunuyordu. Bu şehirlerde kurulan kürsiler, hocalar ve talebe, Romada Papalık, Pariste Kral ve diğer şehirlerdekilere ise kilise, kollej ve manastır ruhânî reislerince korunmakta ve iâşeleri temin edilmekte idi¹⁴. Ernest Renan, Viyana konsilinin kararları ve Reymond Lull'un gayretlerinin, Oryantalizm namına ciddi bir fayda temin etmediğini söylemektedir. Müslüman milletler arasında misyonerlik yapmış olan Reymond Lull, samimiyezsiz olan kimseleri islamdan çevirmek için, onların dillerinin öğrenilmesi lüzûmunu savunmuş ve yukarıda adı geçen şehirlerde dil kürsülerinin kurulmasına yardımcı olmuştur. Bunlardan başka, doğuyu ziyaret eden seyyahların, Papa ve Krallara takdim oldukları planlarda, haçlılık ruhunun yanında, gerek ticaretleri ve gerekse oralarda yerleşme izleri görülür. Daha ortaçağda Papa Gegoire X, Mogolları hristiyan yapmayı arzuluyordu. Bu sebepten çeşitli misyoner heyetleri Asyanın içlerine doğru gitmişlerdi¹⁵.

Fransa Kralı François I, 1530 senesinde College de France'ı tesis etmiş ve orada Şark Dilleri kürsilerini açmıştı. Artık Pariste çeşitli Doğu Dillerinin gramerleri görünmeye başlamış bilhassa Guillaume Postel Avrupada ilk arapça grameri yazmıştı. Arapçayı öğrenmek için Asya ve Afrikada çeşitli seyahatler yapmıştı. Bu zat hristiyan ilâhiyatçıların muhalefetlerine rağmen, serbestçe ve cesaretle fikirlerini halk konferanslarında savunmuş, bu cesaretinin cezasını, delidir diye bir manastıra

14 *L'Islam en Occident Europe-Afrique*, p. 154; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, p. 1439.

15 Oryantalizm tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Gustave Dugat, *Histoire des Orientalistes de l'Europe du XI e au XIX siecle*. Paris 1868 (iki cild) I. V-LI, John Muehleisen-Arnold B.D., *The Koran and the Bible or Islam and Christianity*, London 1866, p. 469-470; Edward Said, *Orientalism* (terc. Nezih Uzel), ist. 1982.

kapatılmakla, çekmiştir. Öldüğünde 57 tane eser bırakan bu zat, hakiki ilk Fransız Oryantalisti ünvanını almıştır¹⁶. Papa Gregoire XIII (Ö. 1595) arap dilinde eserler basmak için, Romada bir matbaa tesis etmişti. 1605 te Papa olan Paul V, Gregoire XIII ün niyetini ve projesini uygulamaya koymuş ve Henri IV ün 22 sene İstanbulda elçiliğini yapan Savary de Brèves, bu Papa nezdine gönderilmişti. Doğuda fetih fikrine sâhip olan Savary, Fransada kurduğu matbaada neşrettiği eserlerle, Asyada hristiyanlığı yaymak istedi. Fransa kralı Louis XIII maliyecilerine, matbaalar kurup, kitablar basılması ve çeşitli şark dillerindeki yazmaların satın alınması için ödeme emirleri vermekte idi¹⁷.

Louis XIV 1691 senesinde şark harflerini ihtiva eden bir krallık matbaası kurdu. Doğudaki yazmaları toplamaları için âlimler ve misyonerler gönderdi. Bidayette kilise ve krallar tarafından dini yaymak vasıtası olarak kullanılmak istenen Oryantalizmin yeni bir vechesini bu devirden itibaren açık olarak görmeye başlıyoruz. O da, diplomasinin yardımcıları olan siyâsî ve ticârî hulûl politikasıdır. 18 Kasım 1669 tarihli krallık konseyi kararı ile Fransada doğmuş altı genç, İstanbul ve İzmirde doğu dillerini öğrenmek için gönderilmişti. 7 Haziran 1718 tarihli kararla da İstanbulla gönderilecek talebe sayısı 12 ye çıkarılmıştı. Bunların geçim masrafları Marsilya Ticaret Odası tarafından ödenmekteydi¹⁸.

Doğunun ve İslamın üç büyük dili olan Arapça, Türkçe ve Farsçayı, Fransada genç fransızlara öğreterek, onlardan bir tercüman zümresi yetiştirmek fikri 1669 senesinde Colbert tarafından ortaya atılmış ve 1721 senesinde Cizvitlerin idaresi altında bulunan Louis le Grand kollejinde bir dil gençleri (dil oğlanları) şubesinin açılmasıyla uygulama safhasına girmiştir. Daha evvel Louis XIII zamanındanberi sarayda kral tercümanı ünvanı ile Doğu dillerini bilen memurlar olduğundan bahsedilir. Pariste 1700 senesinden itibaren Cizvit kollejine, ekserisi Doğuda sefaret ve konsoloshane tercümanlığında ve bir de misyonerlikte kullanılacak olan Ermeniler alınmakta idi. 1721 den itibaren Ermeni talebe yerine, babaları doğuda bulunan fransızların alınmasına başlandı. Bunlar tahsillerini tamamlamak ve pratiklerini artırmak için İstanbulla gönderilmekte idiler. Fakat bu müessese fransız ihtilali ile yıkılmışsa da Direktoire ve İmparatorluk devirlerinde Louis le Grand kollejinde tekrar açılmıştır. Buradan mezun olanlar, Yaşayan Şark Dilleri Okuluna

16 *Histoires des Orientalistes*, I. XVII-XVIII; Pierre Larousse *Grand Dictionnaire Universel du XIX. siecle*, Paris 1874, XII. 1501.

17 *Histoire des Orientalistes*, I. XX-XXII.

18 Aynı eser, I. XXIII.; *The Koran and the Bible or Islam and Christianity*, p. 468-496.

giderlerdi. Buradan da mezûn olan gençler Hariciye Vekaletinin emrinde tercüman olarak çalışırlardı. 3 Mart 1781 tarihli emirnamede dil gençlerini tayin etmek için tercümanların oğulları, torunları ve yeğenleri tercih sebebi oluyordu¹⁹.

Modern Oryantalizmin başlangıcı, Fransız İnkılabından sonra, Cumhuriyetçi hükümetin 29 Nisan 1795 de Pariste "L'Ecole Superieur des Langues Orientales Vivantes" (Yaşayan Şark Dilleri Okulunun) tesisi ile başlar. Sylvestre de Sacy bu okula ilk arapça öğretmeni olarak seçildi. 1824 de ise bu okulun direktörü oldu. Bu mektep bütün Avrupa-ya ve doğuya diplomatik çevrelerde görev alacak tercümanları ve bilim adamlarını yetiştirmiştir. Çok enteresandır ki, bu okulun kuruluş kanununun birinci maddesi şöyledir: "Politika ve ticaret için faydası düşünülen, yaşayan şark dillerini öğrenme hususunda kurulmuş bir halk okulu, Milli Kütüphanenin duvarları içinde tesis edilecektir"²⁰. Buradan da anlaşılacağına göre doğu dillerini öğrenme, politika ve ticaret için gaye edinilmektedir. Bugünün modern Oryantalizmin aynı zamanda Kapitalizmin geri kalmış ülkeleri Avrupanın bir kolonisi yapmanın bir parçası olduğunu söylemek, pek de yanlış sayılmaz. Samuel C. Chev, bu konuyu şu sözleriyle ne güzel ifade etmektedir: "İslâmın terör, yıkıcılık, nefret edilen barbar sürüleri olarak görülmesi boşuna değildir. Avrupa için İslâm ,devamlı bir felâket konusu idi. XVII. yüzyılın sonlarına kadar süren, Osmanlı belası, tüm Avrupayı yerinden oynatıyor, hristiyan medeniyeti için aralıksız bir tehlike sayılıyordu. Zaman Avrupaya bu tehlikeyi, genel hayatın akışı içinde eritmeyi öğretti"²¹. Sylvestre de Sacy, 1805 den sonra, Dış işleri Bakanlığında mütehassis bir Oryantalist olarak görev yaparken, 1806 da "College de France" a hoca olmuştu. 1830 da Fransızlar Cezâyire çıktıklarında, onlara resmi bildiriye arapça terceme eden Sacy idi. 1822 de "Sociète Asiatique" (Asya Derneği) nin ilk başkanı olmuş ve doğu ilmi ile genel fayda arasında akılcı bir yol bulmuştu. 1312 Viyana konsilinden beri Avrupa ilk defa Sacy'nin eserlerinde bir metodoloji prensibi ile, bir bilimsel prensibin başbaşa faaliyet gösterdiğine şahit oluyordu. Kısaca Sacy, bir başlangıç adamıydı²².

Bu devirden önceki dönemde Oryantalist bilimine âit olduğu sanılan pek çok malzeme ideolojik saplantıların hizmetine verilmiş, bilim-

19 Aynı eser, I. XXIV.; *Grand Dictionnaire Universel*, IX. 985; bkz. Keza, Prof. Tayyib Okiç, *Hadiste Tercüman*, İlahiyât Fak. Dergisi, XIV. 38.

20 *Histoire de Orientalistes*, I. XXXI.

21 E. Said, *Oryantalizm*, s. 7.

22 Aynı eser, s. 218-219.

lerdeki gelişmelere rağmen, bu durum varlığını sürdürmüştü. Bu bakımdan Herbelot gibi kimseler Hz. Muhammet hakkında “yalancı Muhammed din adını alan bir kâfirliğin yaratıcısı ve kurucusudur. Biz bu dine, Muhammedan, diyoruz”²³ demekle, o günkü Avrupalıların, dinsiz ve puta tapan ve İsa’nın tanrılığını kabul etmeyen bütün insanlara bu adı yakıştırdıklarını müşahede etmekteyiz. Herbelot “Muhammedin” karakterini bir ölçüde hayallere dayandırarak çizmektedir. Doğu hakkındaki bilgilerini henüz daha yerine oturtamamış olan batılı okuyucuya, oryantalist, gösterdiği şeylere inanmayı zorlamıştır. Oryantalistin gösterdiği doğu gerçek doğudur. Gerçekler âlimlerin yargılarına bırakılmakta, zamanla gelişecek malzemeler olduğu unutulmaktadır²⁴. Kısacası doğu, Avrupanın ve Avrupalının ihtiyaçlarına göre yorumlanmıştır. Bu bakımdan doğuya giden batılıların maksatları çok çeşitlidir. 1800-1950 seneleri arasında yazılan Doğu ve Ortadoğuyu ele alan kitapların sayısı 60 000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Herbelot’nun “*Bibliothèque Orientale*’de bir kanun haline getirip kullandığı “Muhammed bir yalancıdır” cümlesi, Dante’nin “*İlâhi Komedyasında*” dramatize edilmiştir. Böyle hayallere dayanan ve hakikatle bir ilgisi bulunmayan Oryantalist görüşleri, Sylvestre de Sacy, Renan ve Lane gibi kimseler Oryantalizmi akılcı ve bilimsel bir temele oturtmak mecburiyetinde kalmışlardır. Üstesinden gelinmeyecek zorlukları kolaylıkla yenme kabiliyetini gösteren Sacy, Modern Oryantalizmin babası olmuş, XIX. yüzyıl Avrupanın ileri gelen otoritelerini yetiştirmiştir. Fransız üniversitesi ve akademisi, İspanya, Norveç, İsveç, Danimarka, ve özellikle Alman okulları onun dizi dibinde yetişmiş ve onun aracılığı ile dünyaya gözlerini açmış öğrencileriyle doluydu.

Avrupanın çeşitli memleketlerinden koşup gelen gençler, Paristeki bu okuldan, lâzım gelen bilgileri aldıktan sonra, memleketlerinde Oryantalizmi tesis etmişlerdi. Şüphesiz Rönesans hareketi Avrupada çok büyük bir canlılık meydana getirmiş, fakat XVIII. asrın sonları ve XIX. asrın başlangıcındaki Oryantalistler, insanlık tarihinin en eski âbidelerini iyi bir şekilde tetkik ederek rönesansı tamamlamış oldular. XVIII. asrın sonlarına kadar, misyonerlik, diplomasi ve ticaret işleri için yetiştirilen Oryantalistler, yavaş yavaş şark dillerinden başka, o milletlerin tarih ve sosyal hayatları, ve sanatları ile de alakadar olmaya başladılar. Artık Oryantalizm hareketi, Avrupanın mühim merkezlerine yayılmış, Doğu dilleri üniversitelerinde okutulmaya başlanmıştı. Bu okul-

23 E. Said, *Oryantalizm*, s. 118.

24 Aynı eser, s. 120.

lardan yetişen zevât XX. asırda Oryantalizm sahasında gerek metodları ve gerekse meydana getirdikleri eserlerle temâyüz ettiler. XIX. asrın ortalarında Oryantalizm, düşünülecek en geniş zenginliğe sâhip, Paris ise bu işin merkezi haline gelmişti. Doğu, her devirde Avrupanın ihtiyaçlarına göre yorumlanmıştır.

Buraya kadar, Oryantalizmin tarihçesine ve gayesine kısaca bir göz attıktan sonra, Batıların Kur'ânı Kerim Üzerindeki çalışmalarına geçebiliriz. Avrupalıların, Kur'ân ile ilmî olarak ilgilenmelerini Cluny'nin baş papazı Pierre le Vénéérable (1092-1156) (Peter the Venerable) nın XII. asrın ortalarına doğru Tolado'yu ziyaret etmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Bu zât, İslâmı akli bir şekilde mücadele etmek istedi ve İslâmın bütün problemleriyle meşgûl olacak bir ekip teşkil etti ve onları zamanlarının ilmî temellerine oturmuş çalışmalar yapmakla görevlendirdi. Bu serinin ilk çalışması diyebileceğimiz faaliyet, Kur'ân-ı Kerimin Latinceye tercemesi işi idi. İngiliz Robert de Retines (Robert of Ketton) (Robertus Retenensis) ile Dalmaçyalı Hermannus 1143 senesinde Kur'ânı Latinceye terceme etmişlerdi²⁵. Bu tercemenin ve müşterek çalışmalar serisinin, ilerideki İslâmî araştırmaların tekâmülünde fazla bir ehemmiyeti olmadığı, daha doğrusu ilerideki çalışmalara ışık tutamadığı söylenir. Zaten yapılan bu Kur'ân tercemesi ancak 1543 senelerinde Lüter'in tavsiyesiyle Theodor Bibliander tarafından basılacaktır. Bu sırada yazılan şeyler, kalem münakaşalarından daha ileri bir safhaya gidememişti. Bazen bu münakaşalar açık küfürlere kadar varmakta idi²⁶. Alphonse X. (1252-1284) nun emriyle Don Abraham de Tolado, Kur'ânı İspanyolcaya terceme etmiştir²⁷. Bu eser, Bonnaventura de Seve tarafından Fransızcaya terceme edilmiştir²⁸. Marc de Tolado'nun (1210) Latince tercemesi Milano'da yazma halinde bulunmaktadır²⁹. XII. ve XIII. asırlarda latin dili ile yapılan Kur'ân tercemelerinin garazkar olduğunu, maksatlı ve yeterli olmadıklarını biliyoruz. Daha sonraları Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca tercemeler yapılmışsa da, bunlar bizzat batılı araştırmacıların tenkidlerine maruz kalmıştır. Son zamanlarda yapılan Kur'ân tercemelerinde gelişmeler ve düzeltilmeler

25 Régis Blachère, *Introduction au Coran*, Paris 1959, p. 264-265; M. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, Edinburgh 1970, p. 173; Jean-Paul Roux. Bu tercemenin 1141 de yapıldığını ve bu tercemeye Dominiken Roco'da tarafından bir reddiye yazıldığını kaydeder (*L'Islam en Occident Europe-Afrique*, p. 153).

26 *Bell's Introduction to the Qur'an*, p. 173.

27 *Jewish Encyclopedia*, Kur'ân maddesi.

28 Muhammed Hamidullah, *Le Saint Coran*, Paris, p. LVI.

29 Aynı eser, P. LX.

olduğunu da itiraf etmek durumdayız. Bu da, Batılı ilim adamları, Ortaçağ kilisesinin mutaassıb fikrinden ve önyargılardan azâde kaldıkları ölçüde, Kur'ânı az bir hata ile anlamaya yönelmiş olmalarındandır.

Rönesans hareketinin Avrupayı uyandırması, matbaanın keşfi ve Türklerin Avrupa içlerine doğru ilerlemesi, Avrupada XVI. asırdan itibaren İslam üzerindeki çalışmaların birleştirilmesine yol açtı. Bu çalışmalara 1530 senesinde Venedik'te neşredilen Kur'ânın bir arapça metni İtalyan Matbaacı Paganini tarafından basılmış ise de, bu arapça nüshalar Papa Clement VII (Jules de Medicis) (1523-1534) tarafından yaktırılmıştır³⁰. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Robert of Ketton'un latince tercemesi Theodor Bibliander tarafından 1543 senesinde Bâle'de diğer çalışmalarla birlikte neşredilmişti. Bu eser ayrıca Zurich'de 1550 ve 1556 senelerinde tekrar basılmıştır. Yine 1543 senesinde Pariste Guillaume Postel'in "*Alcorani Seu Legis Mahomati et Evangelistorum Concordiae Liber*" adlı eseri neşredilmiştir³¹. 1547-1548 senesinde Andrea Arrivabene'nin Robert de Retenensis'in latince tercemesinden, italyancaya adaptasyonunu görmekteyiz. Bu eser, Muhammed ve İslam hakkında bir araştırmayı da ihtiva eder³². Daha sonra Retenensisin bu tercemesi Salomon Schweigger tarafından Almancaya (Nürenberg 1608) ve Hollanda diline çevrilmiştir (Hamburg 1641)³³. XVII. asırda bu sahadaki çalışmalar devam etmiş, ortaya çıkan eserler arasında fransız Andre (Sieur) du Ryer (1580-1660) uzun müddet Mısırda kalmış, sonra 1630 senelerinde İstanbul'a gelmiş ve Türk dili üzerinde etüdler yapmış ve yine aynı sene içerisinde bir türk dili grameri yazmıştı. "*Alcoran de Mahomet*" adı altında bir Kur'ân tercemesi 1647 senesinde Pariste görülür³⁴. Du Ryer'in bu tercemesi 1649 da İskoçyalı Alexander Ross tarafından İngi lizeye³⁵, 1698 de Hollanda diline ve daha sonra da Almancaya çevrilmiştir³⁶.

1694 tarihinde Abraham Hinckelmann adlı bir Alman matbaacı, Hamburgda Arapça Kur'ânı basmıştır. Fakat ilmi usûlün yeni bir de-recesini İtalyan Râhibi Ludivico Marracci de görmekteyiz. 1698 senec-

30 Bkz. R. Blachère, *LeCoran*, que sais-je, Paris 1966, p. 10; M. Kasımırski, *Le Coran*, Introduction (G.H. Bousquet) P. 28; *Le Saint Coran*, P. LX.

31 *Grand Dictionnaire Universel du XIX. e Siecle*, Paris 1874, XII. 1501.

32 *Introduction au Coran*, p. 266; *Le Coran*, p. 10.

33 *Introduction au Coran*, p. 266; *Le Saint Coran*, p. LIX.

34 *Introduction au Coran*, p. 267; *Histoire des Orientalistes*'de bu tercemenin 1634 de yapıldığı söylenir. Bkz. I. XXVII.)

35 *Bell's Introduction to the Quran*, p. 173; *Le Saint Coran*, p. XLVIII.

36 *Introduction au Coran*, p. 266; *Le Saint Coran*, p. LIX.

sinde Padua'da bir kaç yazmaya dayanarak Kur'anın bir metnini, ihtimamlı bir latince tercemesi ile birlikte iki cild halinde neşretti. Marracci'nin 40 senesini Kur'an araştırmalarına tahsis ettiği ve devrindeki ileri gelen Müslüman müfessirlerle münasebetler kurduğu söylenir. Bu zât, amansız Türk ve Müslüman düşmanı olan ve Avrupada Türkler aleyhine ittifaklar imzalatan Papa Innocent XI (1691-1700) ın yakın dostu idi. Eserinin birinci cildinde Peygamber ve İslâm dini hakkında şiddetli suçlamalara yer vermekte ve Kur'âna hücumlar yapmaktadır. Elbette böyle bir eser mutaassıb Hristiyanlık tarafından rağbet görecektir ve Papalık tarafından teşvik edilecektir³⁷.

İlmî seviyyede olduğu söylenen bir çalışmada George Sale'nin, Kur'anı İngilizceye tercemesidir. Bu terceme kısa mukaddimesi ile birlikte 1734 senesinde Londra'da neşredildi. Sale'nin bu tercemesinde, Müslüman müfessirlere dayandığı ve bilhassa el-Beydâvi'den faydalandığı söylenir. Ayrıca bu terceme izahlı notlarla birlikte neşredilmiştir. Sonradan pek çok yeni basımları yapılmış olan bu tercemeden ve notlarından Oryantalistler hala faydalanmaktadır³⁸.

Parisde 1782-1783 senelerinde Claude Savary'nin yeni bir tercemesi görülür. Mukaddimesinde Müslüman yazarlardan ve bilhassa Ebu'l-Fida'dan alınarak yazılan Muhammedin hayatı vardır. Eser açık ve meraklı bir rûh ile yazılmışsa, da genellikle sathidir. Kur'an tercemesi Marracci ve Sale'nin arapça metninin karşılaştırılmasına dayanır. Bu tercemenin daha sonra çeşitli basımları yapılmıştır³⁹. J.M. Rodwell (London 1861) ve E.H. Palmer (Oxford 1880) in İngilizce Kur'an tercemeleri epeyce değer kazanmış ve birçok basımları yapılmıştır. Ulmann (Grefeld 1840), Henning (Leipzig 1901) in Almanca, Kasımırski (Paris 1840), J. Montet (Paris 1925) nin Fransızca, Alessandro Bausani (Florenca 1955) nin İtalyanca, Juan Vernet in (Barcelone 1963) İspanyolca tercemeleri, yüzlerce tercemeden birkaçıdır⁴⁰. İngilizce tercemeler arasında son zamanlarda daha fazla değer kazanan eser, Marmaduke Pickett'in "The Meaning of the Glorious Koran en Explanatory Translation"

37 Ludivico Marracci'nin bu eserinin birinci cildi 1691 de Roma'da, metin ve terceme ise 1698 de Padua'da neşredilmiştir. Bkz. *Grand Dictionnaire Universel du XIX. siecle*, Paris, X. 1246; *Bell's Introduction to the Qur'an*, p. 174; *Introduction au Coran*, p. 268; *Le Coran*, p. 11; *Selected Works of. C. Snouck Hurgronje*, p. 110; Arnold, *The koran and the Bible*. London, 1866, p. 472.

38 *Bell's Introduction To the Qur'an*, p. 174; *Le Saint Coran*, p. XLVIII.

39 *Introduction au Coran*, p. 270-271.

40 Avrupa dillerindeki Kur'an tercemeleri için bkz. *Introduction au Coran*, p. 9-12; *Le Saint Coran*, p. XLVIII-XLVII.

(London 1930) adlı eseridir. Müslüman olan bir İngilizin çalışması olarak ilgi çekicidir. Bu terceme Kâhiredeki otoriteler tarafından kabul görmüştür⁴¹. Şimdiye kadar İngilizce Kur'ân tercemelerinin dil yönünden en memnuniyet verici olanı kabul edilen Cambridge'li Arthur J. Arberry'ninkidir. "*The Holy Koran, an Introduction With Selection*" (London 1953) adı ile neşrettiği eserinde, muhtelif metodların kullanıldığı seçilmiş bölümlerin tercübe mahiyetinde tercemeleri vardır. 1955 senesinde "*The Koran Interpreted*" adlı tercemesini iki cild olarak Londrada neşretti. Bu tercemede kısa çizgilerle teferruata giren bir metod tatbik edilmiş, kelimeleri kullanma tarzı dikkatle seçilmiş ve Arapçanın haşmet ve zerafetini gösteren tam bir terceme usûlünün tatbik edildiği söylenir. Arberry'nin tercemesine esas teşkil eden "*Companion to the Qur'an*" (London 1967) adlı eseri, açıklayıcı notlarıyla, İngiliz okuyucusunu hazırlamayı hedef edinir⁴².

Burada şu hususu da hatırdan çıkarmamak lâzımdır ki, Kur'ânın Avrupada yapılan Arapça basımları ve tercemeleri, herşeyden önce siyâsi ve iktisadî çıkarlar ve bilhassa İslâm memleketlerinde sömürgecilik ve misyonerlik çalışmalarını başarıya ulaştırmak için yapılmıştır.

XIX. asırda Güstav Flügel'in 1834 deki Kur'ânın metnini neşr ile başhyan, Kur'ân ilimlerindeki ilerlemeye aynı zamanda, Hz. Muhammedin hayatı ile ilgilenen şahıslar büyük katkıda bulunmuşlardır. Bunların ilki 1843 senesinde Hz. Muhammedin biyografisini yazan Gustave Weil'dir. Muhammedin biyografisinin tarihi araştırmalarının kısır olduğunu söyleyen bu zât, zihinde kararlaştırılan tez ve teorilerin de hizmete sokulmasını istedi. Güya Weil'in iyi delillere dayanarak, İslâmın tarihi menşeyinin bir tablosunu çizmeye gayret ederek, araştırmalarında ileri bir adım attığı zikredilir⁴³.

Weil'in meşhûr iki halefi, Aloys Sprenger ile William Muird'ir. Bunlar, Hindistanda pek çok senelerini harcamışlardı. Bu gayretlerinin neticesi olarak, biyografi için en eski ve en güzel kaynakları da buldular. Bu kaynakların ehemmiyetini belirtme ve uygulama şerefi Spranger'e âittir. İlk biyografi denemesi 1851 senesinde Allahabâd'da İngilizce olarak görüldü ise de, bu eser tam değildi. Bunun yerine "*Das Leben und die Lehre des Muhammad*" (Berlin 1861-65) adlı üç cildlik Almanca çalışması yer alır. III. cildin girişinde 36 sahifelik bir kısım Kur'âna

41 *Bell's Introduction to the Qur'an*, p. 178.

42 Ayn yer, p. 178.

43 *Selected Works of C. Snouck Hurgronje*, Leiden 1957, p. 114.

tahsis edilmiştir. Burada, Mekke ve Medinede nâzil olan sûreler arasındaki farklar ve Kur'ânın toplanması müzakere edilmektedir. Sprenger bu eserinde, İslâm ile Muhammedin dini arasındaki farka yeterli derecede işaret edilmediğini gösterir⁴⁴. Muir'de, Sprenger'i takip etti. O daha fazla sûrelerin kronolojisi üzerinde durdu. Bu mesele hakkındaki neticeleri "*Life of Mahomet*" (London 1858-1861) adlı eserinde, Hz. Muhammedin biyografisi için kaynaklar hakkında bir denemede, zapt edilmişse de, bu fikirler daha ziyade onun "*The Qur'an, Its Composition and Teaching and the Testimony it Bears to the Holy Scriptures*" (London 1878) adlı eserinde daha açık bir şekilde görülür⁴⁵.

XIX. asırda Avrupada İslâmi araştırmalarla ilgili gelişmelere 1857 de "Parisien Academie des Incription et Belles-Lettres" adındaki kuruluş, Kur'ân metninin tarihi bir tenkid içerisinde, Muhammedin monografisinin incelenmesine niyet etme fikrine önderlik etti. Açıkça izâh edildi ki, bu çalışma Müslüman tarihçilerin, müfessirlerin, kısaca ilim adamlarının da yardımı ile, basit bir bölümün çeşitli karakterlerini ortaya çıkarmak ve bunların birleştirilmesi yollarını tayin etmekte. Muhakkak ki Muhammedin hayat hâdiseleri bunlarla alakadardır. Kur'ân metnindeki değişiklikleri ortaya koymak, Muhammedin ezber okuyuşundan, bu gün elimizde bulunan son şeklindeki durumun karşılaştırılması, yaşayan kıraatları, en eskisinden yenisine kadar tayin etmek idi⁴⁶.

Böyle bir konu o günlerde üç âlimi cezbetti: Bunlar, Aloys Sprenger, İtalyan Michele Amâri⁴⁷ ve Alman Theodor Nöldeke idi. Nöldeke 1856 senesinde "*Kur'ânın Menşei ve Toplanması*" üzerine çok mufassal Latince bir eser neşretmişti. Daha sonra 1860 da Göttingen'de "*Geschichte des Qorans*" (Kur'ân Tarihi) adlı eserini yayınladı. Bu eserle Nöldeke, Kur'ân araştırmaları sahasında şöhrete ulaştı ve eseri kendisinden sonra, Avrupada yapılacak olan Kur'ân araştırmalarına temel teşkil etti. Bu eseri, İslâmı tetkik eden Batılılar için lüzümlü bir el kitabı haline geldi. Bununla beraber, Oryantalist olmayan bir kimse için, bu eseri kullanmak zordur. Aynı yazarın "*Muhammedin Hayatı*" adlı eseri kısa ve popülerdir ve bu sahadaki en iyi eserlerden biri addedilir⁴⁸. Şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Nöldeke de Elen (eski Yunan medeniyeti) hayranı idi. Tüm bilimsel gayretine rağmen Doğuyu küçümseyerek,

44 *Selected works of C. Snouck Hurgronje*, p. 115.

45 *Bell's Introduction to the Qur'an*, p. 174-175.

46 Aynı eser, p. 175.

47 Bu zât, İslâmî Sicilyanın tarihi alanında şöhret kazanmıştır.

48 *Bell's Introduction to the Qur'an*, p. 175; *Selected Works*, p. 116.

Yunanistana karşı duyduğu aşkı, garib bir şekilde ortaya koymayı ihmal etmiyordu⁴⁹.

Nöldeke, Kur'ân Tarihi üzerine yaptığı çalışmalarının ve incelemelerinin neticesini göstermek için 1898 de ikinci defa neşrini düşünmüş ise de, buna ömrü yetmemiş, bu vazifeyi talebesi Friedrich Schwally üzerine almıştı. Schwally, ananevi Alman araştırma metodu mükemmelliği ile işe başladı. İşini titizlikle ve ciddiyetle ele alması ve diğer bazı sebeblerle ikinci basımının neşri senelerce sürdü. Kur'ânın menşei ve dağılımı ihtiva eden birinci cildi 1909 yılında Leipzig'de, Kur'ân koleksiyonlarını ihtiva eden ikinci cildi 1919 yılında basılabildi. Schwally 1919 Şubatında ölünce, bu işi tamamlama görevini Königsberg'deki halefi Gotthelf Bergstrasser üzerine aldı. İkinci cildin ikinci kısmı 1926 da ve 1929 da neşredildi. Bu işlerle uğraşma ve Bergstrasser'in 1933 de beklenmedik bir anda ölümü, üçüncü cildin neşrini geciktirdi. Bu cildin neşri vazifesini Otto Pretzl yüklendi. Nihayet bu üçüncü cild, eserin ilk neşrinden 78 sene, ikinci defa neşredilmesi teklifinden 40 sene sonra, 1938 senesinde neşredildi. Bu eserin, bir çok kısımları bu gün tashihe ihtiyaç gösterse bile, Avrupadaki âlimler işbirliğinin dikkate değer bir çalışması olarak karşımızda durmaktadır. Derenbourg, R. Geyer ve İgnaz Goldziher gibi Oryantalistler, Batılıların tenkid ihtiyaçlarına cevap verebilecek tenkidli bir Kur'ân neşrini düşünüyorlardı. Bu proje 1930 da Bergstrasser tarafından başlatılmış⁵⁰ Bavyera Akademisi, bir Kur'ân komisyonu kurmuştu. Bu komisyonun ilk işi, Kûfi yazısı ile yazılmış eski Kur'ân nüshalarını toplamak olmuştu. Bergstrasser'in ölümünden sonra, komisyonun idaresini Otto Pretzl ele almıştı. Bu işin, Mısır'daki el-Ezher ve Mısır Üniversitesi ile işbirliği yapmak suretiyle daha başarılı olacağı düşünülmüştü. Bu iş için teşebbüse geçilmiş ise de, dört sene uğraşılmasına rağmen, çeşitli sebebler ve bilhassa ikinci dünya savaşı, bu gayreti neticelendirmemişti.

Nöldeke'nin 1860 da basılan eserine göre, Kur'âna âit çalışmalar tükenmiş değildi. Bizzat kendisi başlangıç bölümünde "*Zur Sprache des Qorans*" Kur'ânın dili üzerine daha fazla yazılar yazmış ve Kur'ânın menşei olarak Sâmî dili üzerinde durmuştur. Kur'ân üzerine olan bu çalışmalar devam ederken Hartwig Hirschfeld 1902 de Londrada "*New Researches Into the Composition and Exegesis of the Qoran*" (Kur'ânı Tefsirte ve Tefsirde yeni Araştırmalar) adlı eserini neşretti. Hz. Muhamme-

49 *Oryantalizm*, s. 354.

50 *Introduction au Coran*, p. 195.

din terceme-i halini yazan Hubert Grimme, biyografi üzerinde çalışırken, Kur'ânın kronolojisi ve terkiğini araştıranın müstakil yollarını aradı⁵¹.

XX. asırda, Kur'ân hakkında daha çok sayıda araştırma ve inceleme eserlerine ve makalelere rastlamaktayız. Burada bunların hepsini saymak mümkün olamayacağından⁵² mühim olan çalışmalardan bahsetmekle iktifa edeceğiz. Bu konuda zikre değer bir çalışma Josef Horovitz (Berlin 1926) tarafından "*Koranische Untersuchungen*" (Kur'âni Tetkikler) de, genellikle Kur'andaki özel isimler ve kıssalarla meşgûl olur. Arthur Jeffery'nin "*Foreign Vocabulary of the Qur'ân*" (Baroda 1938) (Kur'ânda Yabancı Kelimeler) adlı eseri, Kur'ânı ilâhi bir kitab olduğunu kabul etmeyip, O'na yabancı bir menşec aramaya kalkışanlar için iyi bir müracaat kitabıdır. Bu eser daha ziyade geçmiş çalışmalarını hülâsa etmekte, bu arada yeni görüşleri de ilâve etmektedir. Yine aynı zâtın "*Materials for the Study of the Text of the Qur'ân*" adlı eseri, Bergstrasser'in çalıştığı sahada ve onun yolunda oluşunun bir işareti sayılır. Bu alanda mühim bir yer işgal eden biri de İgnaz Goldziher'dir. Onun "*Die Richtungen der Islamischer Koranauslegung*" (Leiden 1920) (İslam Tefsir Mezhepleri) adlı eseri önemlidir⁵³. Bu eserinde Goldziher, tefsir tarihini sentezci bir açıdan incelemekte ise de, seçtiği metinlerle tefsirin gelişmesini yanlış değerlendirmektedir.

Son yarım asırda, Kur'âni tetkiklere zamanlarını vermiş ve bu alanda şöhret kazanmış üç kişi üzerinde duralım. Bunlardan en yaşlı olanı Richard Bell "*The Origin of Islâm in its Christian Environment*" London 1926) (Hristiyanlık muhitinde İslâmın Menşeci) adlı eserinde, Kur'ân üzerindeki çalışmasında, kıraat meseleleri üzerinde durdu. Bu çalışmasının mükemmel olarak neticelendiği söylenemezse de, çalışmalarının neticelerini daha ziyade sonradan yazmış olduğu "*The Qur'ân: Translated, With a Critical Rearrangement of the Surahs*" (Edinburgh 1937-39) ile "*Introduction to the Qur'ân*" (Edinburgh 1953) eserlerinde göstermeye çalışmıştır⁵⁴.

51 Bell's *Introduction to the Qur'ân*, p. 176.

52 XIX. ve XX. asırlarda Kur'ân üzerine yapılmış inceleme ve araştırma eserleri hakkında fazla bilgi için bkz. Victor Chauvin, *Bibliographie des Ouvrages Arabes ou Relatifs aux Arabes*, publiés dans l'Europe Chrétienne de 1810 a 1885, Paris 1907, Tome X, (Le Coran et la Tradition); Gustave Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Berlin 1923; J.D. Pearson, *Index Islamicus* (1906-1955), (1956-1960), (1961-1965), (1966-1977) (1971-1980), R. Blachère *Introduction au Coran*, Paris 1959; W. Montgomery Watt, *Bell's Introduction to the Qur'ân*, Edinburgh, 1970.

53 Goldziher'in bu eseri, Abdulhalim Neccâr tarafından (*Mezâhibu't-Tefsiri'l-İslâmi*) adıyla tenkidli olarak Arapçaya terceme edilmiştir ve 1955 senesinde Kâhireda basılmıştır.

54 Bell's *Introduction to the Qur'ân*, p. 177.

Bu konudaki ikinci şahsımız Régis Blachère'dir. "*Le Probleme de Mahomet*" (Paris 1952) adlı eseri, onun Kur'ân üzerine yaptığı çalışmalarından sonra telif edilmiştir. Burada Muhammedin hayatı incelenmektedir. Batıdaki itimat edilebilecek kaynaklardan biridir. Müellifin bu eseri yapmış olduğu Kur'ân tercemesine mukaddime olacak mahiyettedir. Onun, sûrelerin iniş tarihlerine göre yapmış olduğu üç cildlik bir Kur'ân tercemesi "*Le coran: Traduction Selon un Essai de Reclassement des Sourates*" (Paris 1947-51) nin ilk cildini tamamen bir giriş tahsis etmiştir. Bu ilk cildin ikinci neşri 1959 senesinde "*Introduction au Coran*" adıyla müstakil olarak neşredilmiştir. Bu eser, arap yazısının durumu, vahy meselesi, Kur'ânın cem'i çeşitli kıraatler, Kur'ânın dili, üslûbu, Müslümanlarda ve Avrupalılarda tenkid metodları, Avrupa dillerine Kur'ânın tercemeleri gibi konuları ihtiva etmektedir⁵⁵.

Üçüncü şahsımız ise Rudi Paret'tir. Kur'ân üzerinde uzun müddet çalışan bu zât "*Muhammed und der Koran*" (Stuttgart 1957) (Muhammed ve Kur'ân) adlı eseriyle Peygamberin hayatının kısa bir hikayesini çizmektedir. O, bu eserinde daha ziyade Peygamberin askeri, siyasi ve dini görüşlerini bir noktada toplamaya çalışmıştır. "*Der Islam*" dergisindeki çeşitli makaleleri, çalışmalarının ağırlık merkezinin bizzat Kur'ânın kendisi olduğunu gösteriyorsa da 1963-1966 seneleri arasında Stuttgart'da Kur'ânın Almanca tercemesinin tamamlanmasında da bulundu. O, Kur'ânda bulunan terimlerin izahlarını yaptı ve bu terimleri tafsilatlı bir şekilde mukayese etme imkanını koyarak, okuyucuya yüksek bir itimad telkin ettiği zikredilir. O, Kur'ânı ilk defa dinleyenlere, onun mümkün olduğu kadar sahih anlamını vermeye çalıştı. Eserde metni izâh edici ilâveler olmadığı gibi, notlar da yoktur. Bir dereceye kadar serbest bir terceme vardır⁵⁶. Rudi Paret, Richard Bell'in Kur'ân tercemesini tenkid ederken "O, Beydavi ve diğer müfessirlerden istifade etmiştir. Fakat doğmatik bazı peşin hükümlerin bu tefsirlerin değerini ihlal ettiğini gördüğü ve gramer müşkülâtlarına uğradıkları yerlerde kendi tefsiri hükmünü vermek cesaretini göstermiştir. Yani diğer bir deyişle, R. Bell, şârihlerin fikir ve re'ylerine, hadislerin şahadetine, kendi seleflerinden daha az itimad etmiş, onlara daha az dayanmıştır" demektedir. Yine kendisinin 1950 yılında Stuttgart'da neşredilen "*Grenzen der Koran Forschung*" (Kuran araştırmalarının hududları) adlı risalesinde, "..... Mümkün olduğu kadar Kur'ânın yine bizzat Kur'ân tarafından, onun yar-

55 *Bell's Introduction to the Qur'an*, p. 177.

56 Aynı eser, p. 177-178.

dımı ile tefsir ve izah edilmesi lüzûmunu, gerek doğrudan doğruya ve gerekse imâ yoluyla savunmuşum” demektedir⁵⁷.

İslâm inancına göre Allah Kelâmı olarak kabul edilen Kur'an-ı Kerimin anlaşılması, şüphesiz büyük dikkat ve ciddiyet isteyen bir konudur. Kifayetsiz olduğu kadar, garazkar ve maksatlı sayılabilecek ilk Kur'an tercemelerinin Batıda XII ve XIII. asırlarda Latin diliyle yapıldığını söylemiştik. Daha sonraki asırlarda, Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan ve İspanyol dillerinde yapılan tercemeler, bizzat kendileri tarafından tenkidlere tâbi tutulmuştur. Fakat burada şu hususu da itiraf etmek gerekir ki, ilerleyen asırlar boyunca Kur'anın tercemesi faaliyeti müsbet yönde bir gelişme göstermiştir. Şüphesiz Batılı ilim adamları, Ortaçağ kilisesinin mütaassıb baskısından kurtulmaları nisbetinde, Kur'anın sıhhatli bir şekilde anlaşılması konusuna değer vermiş ve bunun sonucu olarak, hataları en az dereceye indirmeye matûf ciddi çalışmalar ortaya koyabilmişlerdir. Bundan yarım asır evvel yapılan tercemelerle, günümüzde yapılanları karşılaştırdığımızda, inkar edilmez bir farkın mevcudiyeti müşahede edilecektir.

Ortaçağda, Haçlı seferleri sebebiyle, Batılılar Doğu ile sıkı bir şekilde temasa gelince, Kilise, Papalık veya kralların tesiriyle bir nevi Oryantalizm meydana gelirken, bu hareketin altında Hristiyan dininin neşri ve misyonerlik teşkilatının faaliyetleri birinci planda yer almaktaydı. XVII. asırdan itibaren Oryantalizm hareketi, müstemlekecilik ve ticaret yönlerinden ele alınarak politikacıların elinde siyasi yönden hülûletme vasıtası olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki hristiyan tebanın himayesi sevdası, Avrupa hükümdarları arasında bir rekabet konusu olmuş, Oryantalizme bu yönden yanaşmış veya müstemlekelerindeki müslümanları iyi idare edebilmek için, onların dini ahvalini iyi bilmenin lüzûmu, onları Ortyantalizme sevk etmişti. Görüldüğü gibi, ilim ilim içindir, zihniyeti hâkim olmamış, ilim dâima başka bir maksada âlet edilmiştir. Burada şu hususu da belirtmeden geçemeyeceğiz. Genellikle ilmi başka maksatlar için kullanan bu insanların islâmiyetle ilgili tetkikleri de kin ve garazlarla dolu olacaktır. Çünkü Oryantalistlerin ekserisini İslâmı anlamaya sevkeden âmil, İslâmın rûhi ve kültürel değerlerini inkar ve onları küçük düşürmektir. Halbuki onlar, islâm medeniyeti dışındaki diğer medeniyetlere karşı sevgi ve takdir hisleri beslerken, İslama karşı aynı usûlü kullanmaktan kaçınırlar. Genellikle batılılar için, İsa ve Buddha tam, mükemmel ve kolayca anlaşılabilir, inandırıcı

57 *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III/1-2, s. 44 (sene 1959-60).

olarak takdim edilirken, aksine islâmın Peygamberi karışık, muğlak olarak tanımlanır ve müsavi olmayan şartlar altında incelenir⁵⁸. Kişi çocukluğundanberi aldığı dini telkinlerin tesirinden kolay kolay kurtulamaz. Hatta farkında olmayarak bu alışkanlıklarını devam ettirir. Müsteşriklerin ve bilhassa İslam dini ile meşgûl olanların hayatları tetkik edilirse görülür ki, onların hemen hemen ekserisi Hristiyan ve Yahudi menseden geldikleri için, İslâmın dini fikirlerini takdir etmek, böyle bir muhitte yetişen bir şahıs için kolay değildir. Derinliğe ve zenginliğe ulaşacak en iyi imkanı, Hristiyan ve yahudilere veren vasıtalar Hristiyan ve Yahudi fikirler olacaktır. Aynı şey Müslümanlar için de vârittir. Başka bir din üzerinde araştırma yapan bir araştırmacıya tesir eden en mühim âmillerden biri, araştırmacının halihazır yaşadığı hayat ve bu hayatın çocukluğundanberi kendisine yaptığı tesirdir. XVII. asırdan itibaren Avrupalının muhayyilesinde din, tesirini kaybetmeye başlamış ve böyle bir anlayış karşısında XVIII. asırda ortaya çıkmaya başlayan Deizim (Peygamberlere inanmayıp yalnız Allaha inanma) hareketine büyük bir hız vermişti. Jean-Jacques Rousseau, dini duygularını içli bir şekilde yayarak şöyle söyler: “Allah, uygun bir şekilde kullanıldığı zaman, bütün dinlerin iyi olduğuna inanıyorum. Esas inanç kalbi olandır. Aksine felsefecilerin Atheism’i (dinsizlik, tanrısızlık) bütün dinlerin kurucularını hilebaz, şartlatan veya şeytan olarak tanımlar”. Rousseau, bunlara karşı şöyle haykırır: “Dinlerinizin kurucularına karşılıklı hürmet ediniz”⁵⁹ XIX. asırda dinler üzerine yapılan ilmi tetkikler, batı düşüncesini, eski hükümlerinden vazgeçirmeye mecbur oldu, gibi görünüyorsa da, dini ilimlerde objektif olabilmek en zor olan şeylerden biridir. Avrupada Oryantalizm hareketinde, misyonerlik unsuru kıymetini son asırlarda kaybetmeye başlamışsa da, onun terakkisinde müstemlekecilik hareketi mühim bir rol oynamıştır. Misyonerlik, müstemlekecilik ve siyaset gibi hususlarda bir fayda tevehhüm etmeksizin, sırf ilim için çalışan Oryantalistlere kolay rastlanamamaktadır. Orta çağa âit görüşü en güzel şekilde Dante’nin İlahî Komedyasında görürüz. O, Muhammedi hileciler ve bozguncular arasında gösterir. D’Herbelot’da, Muhammedin meşhûr bir aldatıcı Muhammedilik adı verdiğimiz dalâlet dininin kurucusu olduğunu söyler⁶⁰. D’Herbelot’nun bir kanun haline getirip kullandığı “**Muhammed bir yalancıdır**” cümlesi, Dante’nin İlahî Komedyasında âdeta dramatize edilmiştir.

58 Frithjof Schuon, *Comprendre L’Islam* (Gallimard Imprime en France 1961) p. 117.

59 *L’Islam en Occident Europe-Afrique*, p. 155.

60 Dante, *İlahî Komedyası*, İstanbul 1963 (Çev. Dr. Feridun Timur) s. 292.; D’Herbelot de Molainville *Bibliothèque Orientale ou Dictionnaire Universel*, Paris 1697, p. 598.

Yeni Oryantalistler, eskiler gibi, İslama karşı şiddetli olmadıklarını göstermeye çalışıyorlarsa da, küçüklüklerinden beri, almış oldukları telkinlerin tesirinden tam manası ile kurtulamamışlardır. Bu tesirler, onların bir çok davranışlarında, eserlerinde gizli ve âşikâr olarak görülür. Bu hususu muasır Oryantalistlerden pek çoğu itiraf etmektedirler. "... Batının İlahiyât hususundaki peşin hükümlerinin izleri hala modern âlimlerin eserlerinde ve ilmi bahislerin dip notlarının arkasında gizli olarak görünür. Ama modern tarihçiler, böyle büyük bir hareketin, sahtekâr bir menfaatperest tarafından başlatılacağına inanmıyacaktırlar"⁶¹. "Son zamanlarda İslam ve Hristiyanlık arasındaki anlayış farkında fazla bir değişiklik olmadı. Böylece Hristiyanlar aynı tenkidi yapmaya meylettiler. Buna rağmen oldukça modern zamanlarda bile, bazı yazarlar, Hristiyani davranışlarından kendilerini kurtarmayı denediler. Fakat onlar genel olarak, kendilerini bu düşüncelerden kurtarmaya muvaffak olmadılar"⁶². İslam dini hakkında Hristiyanların klasik cevabı, Muhammed yalancının biridir ve yeni dini, kendilerinin dalalet mezheplerinden birine bağlamak isterler⁶³.

Yeni metodlarla tetkik ve inceleme yapan muasır Oryantalistler, peşin hükümlerden ve hissiyattan uzak kaldıklarını iddia ediyorlarsa da kin ve garazlarını belirli küçük bir noktada da olsa belirtmekten kendilerini alamıyorlar. Genellikle eserlerinde Peygamberi ve Kur'ânı metheder gibi görünürlerse de, eserlerinin anafikrini ifade eden bir veya birkaç cümlecik içerisinde İslamın temelini sarsacak ve inanç sistemini yıkacak fikirlerle karşılaşmamak mümkün değildir. Mantıkî kâideye göre bir meselenin esasında bir anlaşma olmazsa, meselenin teferruatını süslemekle bir neticeye ulaşmak mümkün değildir. Bu gibi hareketler, meselenin esasını bilmeyen insanları cezbetmek, kendilerine taraftar kazanmak ve huzurları bozmaktan daha ileri gidemez. Böyle bir hareket de onların objektif olmadıklarının bir delilini teşkil eder. İşte yeni metodlarla çalıştığını söylediğimiz pek çok Oryantalistin eserlerinde iki mesele gizli veya âşikâr olarak dâima kendini göstermektedir. Bunlardan biri, "Hz. Muhammedin Peygamberliğinin sıhhati", diğeri ise, "Kur'ânın menşei ve O'nun bir vahiy mahsulü olup olmadığı" meselesidir. Şimdi bu iki hususu, onların eserlerinden göstermeye çalışalım: "..... Peygamberin biyografisinde daha fazla güçlükler olduğu belirtilmekte-

61 *The Arabs in History*, p. 48.

62 Norman Daniel, *İslâm and the West the Making of an Image*, Edinburgh 1962 (Introduction) p. 1.

63 *L'İslam en Occident Europe-Afrique*, p. 151.

dir. Tarihi bir tenkide tâbi tutmadan, onun hayatını anlatanların ifadelerini tenkid etmeksizin nakletmek yanlış fikir vermek olacaktır. Diğer taraftan bazı Batılı âlimlerin yaptığı gibi meseleyi genelleştirmek de cüretkarlık olacaktır. Bitaraf olmayan âlimler Arab biyografilerindeki ve hadislerdeki hikayelerden şüphe ederler. Halbuki Peygamber, olduğundan daha fazla olarak tasvir edilmeye çalışılıyordu⁶⁴ demekle, ilk devir hakkında ki şüphelerini açıklamaktadır. Genellikle İslam ve onun Peygamberi hakkındaki Avrupalının zihniyeti şöyle idi; Allahın insanlara hidayet rehberi olarak gönderdiği elçisi, Papalık makamına tamah etmiş bir sahtekar, emelleri tahakkuk etmeyince nübüvvet iddiasında bulunan bir düzenbaz, sihribaz, şeytan, kilisenin ahlakî faziletlerini yıkmaya gelen bir fâcir olarak kabul edilmekte idi. Hz. Muhammedin 40 yaşından evvelki hayatı hakkında modern çağın Oryantalistleri de karanlık fikirler ileri sürmektedirler. Bu arada kendilerine şu sorulabilir. Aynı metodu kendi dinlerinin kurucuları olan, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya uygulamaya kalkışsalar, acaba ne gibi bir sonuca ulaşacaklardı? Yoksa biz de, Emil Ludwig'in, Hz. İsa hakkında dediği gibi "otuz yaşına vardığı zamana kadar hemen hemen hiçbir şeyini bilmediğimiz, ruhun ve kalbin âyinesi demek olan çizgileri bile bizce meçhûl ve sonunda, hemen hemen iki yıl müddetle, ancak birbirini nakzeder malumat-tan başka birşeyi bulunmayan bir adamın tersimi ve tasviridir. Zira elimizdeki yegane menbalar, yani dört İncil birbirini nakzeder.....⁶⁵" mi diyelim. Bernard Lewis "Muhammedin ilk hayatı ve ataları az bilinir"⁶⁶ demekle, meseleyi en hafif bir şekilde geçiştirmek ister. Yine bu zât aynı eserinde, Ortaçağda İslam hakkında Batıda yaygın olan efsaneyi şöyle hülasa eder: "Muhammed bir muhteris, Papalık seçimlerinde muvaffak olamamış, işi bozulmuş bir Romen Kardinali ve nihayet yalancı, Peygamberliğini ilân etmiş şahıs olarak gösterilir⁶⁷"? Daha orada Ortaçağın akıl almaz polemik küfürleri, Woltaire'in Peygamber hakkındaki hicivli ve yalan sözleri yer almaktadır. "Muhammedin nasihatlarına başlayışından önceki şahsiyeti iyi bilinmemektedir. Bu hususta Kur'ândan hiç malumat elde edememekteyiz. Ondaki kıssaların karakterinden ve nisbi tarihi değerlerinden dolayı, peygamberin biyografisine mâlik olamamaktayız. Bizzat hayatının kronolojisini tesbit etmek imkansızdır⁶⁸". "... Muhammed M.S. 570 senelerine doğru doğdu. Fakat ilk genç-

64 Alfred Guillaume, *L'İslam* (a pelican book) p. 20.

65 Emil Ludwig, *Adem oğlu, bir Peygamberin Tarihi* (trc. Ruşen Eşref) İstanbul 1929, s. 9.

66 *The Arabs in History*, p. 38.

67 Aynı eser, p. 47-48.

68 Dominique Sourdel, *L'İslam* (Que Sais-je) Paris 1968, p. 9.

liği ve delikanlılığı, tarihin söylediğine göre, çok az bilinmektedir⁶⁹. R. Blachère, Muhammede vahiy gelmeye başlamadan evvelki devrin malum olmadığını göz önünde tutarak "Kur'ânın biyografik bir kaynak olarak kullanılması mümkün değildir. Onu tamamlamak için ikinci kaynak olan Hadise ihtiyaç vardır" demektedir⁷⁰. Biyografik hadisler hakkında da, Oryantalistlerin durumunun çok çeşitli olduğunu söyleyerek, İbn Sa'd, Taberi, ve İbn Hişam gibi tarihçilerin eserlerinin 1858 den sonra Avrupalılarca bilinmesiyle, 1858 de Muir ve 1861 de Sprenger, Peygamber hakkındaki büyük etüdlere başladılar ve bu tetkiklerden sonra, Muhammedin biyografisi hakkındaki eski görüşlere köhnelik damgası vurulduğunu söylemektedir⁷¹. L. Caetani bu hususta "Muhammed tarihi zamanların aydınlığı içinde yeni bir din-i kâzib icâd eden gayet nâdir tarihi bir peygamber misalini arzeder gibi telakki olunmuştur. Böyle bir telakki hakikate istinad eder gibi görünür.... Filhakika İslâmiyetin tevellüdü ve tekâmülü hakkında hadsiz hesabsız bir çok tafsilat ve teferruat vâkıfız. Bunlara, sâir dinlerin tarihinde tesâdüf edemeyiz. Bundan dolayı İslâmiyet tahribkar bir tenkide en çok maruz kalabilecek bir dindir. Hakikatte İslamiyetin tevellüdü meselesi oldukça muğlak bir şekilde ve gayet karanlık ahval ve şerâit dahilinde manzûr olmaktadır.... Bizi en çok alakadar eden vaka yani Muhammedin ruhunun psikolojisi tekâmülü, neşri dine kendisini sevkeden avâmil, muzafferiyeti aziminin hakiki sebepleri büyük bir karanlık içindedir....⁷². L. Caetani'nin şu fikirleri Ortaçağdaki görüşten daha hafif değildir. "... Daha az yüksek avâmilin tesiriyle hareket eden adam nerede? Ahzu intikam hisleri, siyasi âmâli, mevki-i iktidar bursı, mubarez-i hayat mecburiyet-i şedidesi hangi noktada başladı? Muhammed öyle bir tabiat ile doğmuştu ki, bu tabiatlarda hissiyatın kuvveti galibdir. Yani Muhammed o kadar şiddetli bir heyecan-ı bâtniyyeye şikâr olabilirdi ki, bütün melekâtı fikriyyesi karardı.... Nefsine karşı azim ve bipayân bir itimadı olduğu için en cüretkârâne teşebbüslere körü körüne atıldı ve kendisinin fikriyat-ı maneviyesine meclûb ve meftûn olan, bununla sermest olan bütün taraftarlarını arkasından sürükledi⁷³". Yine devamla "... Çünkü büyük istikbâlden bihaber olan Muhammedin o zaman ki simasını tayin ve tasvir etmemize hâdim olacak anâsır elimizde yoktur. Vazife-i risaletinin bidayetine ka-

69 A.C. Bouquet, *Comparative Religion* (Penguin Books) Great Britain 1956 (Fifth édition) p. 266.

70 Régis Blachère, *Le Probleme de Mahomat*, Paris 1952, p. 2.

71 Aynı eser, p. 9.

72 L. Caetani, *İslâm Tarihi* (Trc. Hüseyin Cahid) İst. 1924, I. 281-283.

73 Aynı eser, II. 78-79.

dar Muhammed o kadar şiddetli bir heyecanı ancak bu malumat sayesinde tasvir ve hikaye edebilecektir. İlk kırk seneki hayatının mütevâziyâne karanlığı o kadar büyük bir noksan teşkil ediyor ki, bize kadar vâsıl olan an'anât bunu doldurmaya kâfi gelmiyor. Muhammed kendisi de bundan bahsetmeye ehemmiyet vermemiştir. İhtimal ki, ruhunun elim tereddütler ve korkular içinde kemâle erdiği bir devreyi pek tahattur etmek istemiyordu⁷⁴. demektedir.

"Muhammedin ilhamı sahih mi idi? Mutlak bir yakın ile konuştu mu? İnanılabilir ki, onun karakterinde bazen şüphesiz bir kasıt, bir şeytani hesap, tam samimiyet ile uyuşmayan entrikanın kurnazlık yolları için bir tercih bulmak mümkündür. İlham psikolojisi ile alıştırılmış olan bir kimse Muhammed'in imanının samimiyetinden zor şüphe edebilir⁷⁵. "Hakikat şudur ki, Muhammed nübüvvet rolünü yükleninceye kadar, O yalancı ve meçhûl bir Kureyşli idi. 25 yaşlarında iken, zenginlerden yaşlı bir kadın olan Hatice ile evlenmesi istisna edilirse, onun Peygamberlikten önceki hâdiselerinin hemen hemen hiç birisi vâki olmuş kabul edemeyiz"⁷⁶ denilmektedir.

İgnaz Goldziher, Birtaraftan İslamın içinde yer alan dinsel hoş-görüye karşı hayranlık duyarken, diğer yandan bu görüşünü baltalayacak şekilde "Hz. Muhammedin insânî kusurlarını ve islâm din bilimi açısından varsaydığı eksiklikleri" ileri sürmekten geri durmamaktadır⁷⁷. Keza, İsveçli Oryantalist Harris Birkeland, Oslo'da çıkarılan "*Transaction of the Academy of Sciences*" adlı mecmuanın 1955-1956 senesi sayılarında neşredilmiş üç ayrı çalışmasında, şöyle bir muhakeme yürütmektedir. "Goldziher'in hadisleri muhtevalarına göre kıymetlendirme metodu, epey çürük bir usûldür. Bizim mesaimizi metinlere inhisar ettirmeye hak ve selahiyetimiz yoktur. Üzerimize düşen en başdaki borç, isnadları da inceden inceye tetkik etmektir... ve metinlerin, isnadlarla olan yakın ilgisini de nazar-ı itibara alarak mutalaa etmektir...". Bu sözleriyle de Birkeland, Goldziher'in görüşlerini beğenmemektedir⁷⁸.

"Muhammedin ilk hayatına âit hiçbir şey bilmiyoruz. Kur'an onun fakir ve fazla belirli olmayan bir âileden geldiğini, ilk yaşlarının yetimlikle başladığını ve çok mütevâzi bir muhitte büyüdüğünü düşünmeye bizi sevkeder"⁷⁹. Sprenger, Muhammed ne idi? sorusunun sorar ve ce-

74 L. Caetani, *İslam Tarihi*, I. 284.

75 Tor Andrae, *Mahomet Sa Vie et Sa Doctrine*, Paris 1945, p. 47.

76 Reynold A. Nicholson, *A Literary History of Arabs*, Cambridge 1956. p. 148.

77 Oryantalizm, s. 354.

78 *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III/1-2, ş. 37-38 (1959-1960).

79 *Selected Works of Snouck Hurgronje*, p. 8.

vap olarak ta “O, histerik bir adamdır” der⁸⁰. Jean Gagnier ise, *La Vie de Mahomet* adlı eserinde “Muhammed bütün insanların en cânisi ve Allah'ın en fazla ölüme mahkum düşmanı” olarak vasfeder⁸¹. Dr. Priedeaux'nun “*Vie de Mahomet*”i ile, XVIII, asır başında H. Reland'ın “*De Religione Mohammedica*” sında, Muhammed ve müslümanlar kötü bir şekilde tanıtılmaktadır⁸². 1730 larda Comte de Boulainvilliers'in “*La Vie de Mahomet*” adlı eserinde ise Muhammed “şerir bir yalancı” olarak gösterilmektedir⁸³. George Sale ise, Kur'ân tercemesinin mukaddimesinde Muhammedi yüceltmeye çalıştı ise de, kendine hâkim olan ön yargılardan kurtulmaya muvaffak olamadı. Uzun zamandanberi yalancı olarak tavsif edilen Muhammedi, Hristiyanları müdafaa gayreti vasatından kurtarmayı başaramadı⁸⁴. Voltaire ise, tarihi hakikatlere dalmaksızın “*Mahomet ou le Fanatisme*” trajedisini yazıyordu. Bu hayali eser, tarih ile tezatlar teşkil etmektedir. Kur'ân için de hemen hemen her sahifesinde “anlaşılmaz kitap” diye bahseder. Muhammed için de “sahtekar ve şarlatan bir Arap Peygamberi,” der⁸⁵. Renan'da “itiraf etmek gerekir ki, eğer peygamberliğin ilk şartı bizzat bir hayal yapmak ise, Muhammed bu ünvana layık olamaz. Onun bütün vahiy hayatı bir inhiraf, bir tertib, bir siyaset idi ki, bu asla ilâhi rü'yete mübtela olmuş bir şevkin karakterine uygun değildir... Muhammed hakikaten vazifesine inanyormuydu?” şeklinde sual sormak suretiyle, onun samimiyetsizliğini ortaya koymaya çalışır⁸⁶.

Burada şu hususu hatırlatmak yerinde olacaktır. Meşhûr olan bir şahsın, meşhûr olmadan evvelki durumu ile, sonraki durumu arasında büyük farklar olacaktır. Bu hemen hemen her büyük insanın biyografisinde mevcûd olan bir haldir. Elbette Peygamberin Peygamber olmadan evvelki hayatının, peygamberlik devrindeki hayatı gibi olması beklenemez. Sabatino Moscati'de “Onun gençliği kısa zamanın meşkûkiyeti ve zarureti içerisinde akıp gitti⁸⁷” demekle, gençliği hakkında fazla bir bilgiye sâhip olmadığını ifâde etmektedir.

Kur'ânda Yahudiler ve Hristiyanlar Kitap Ehlinden addedildiği, Hz. Musa ve Hz. İsa müslümanlarca Peygamber olarak tanındığı için,

80 *Selected works of Snouck Hurgronje*, p. 116.

81 Aynı eser, p. 113.

82 Aynı eser, p. 110.

83 Aynı eser, p. 112.

84 Aynı eser, p. 113.

85 *Grand Dictionnaire Universel du XIX. siecle* (Paris 1869), V. 116.

86 Aynı eser, V. 101.

87 Sabatino Moscati, *Histoire et Civilisation des Peuples Semitiques*, Paris 1955, p. 203.

biz Müslümanların onlara karşı kullandığımız dil gayet yumuşak olabilmektedir. Halbuki putperestlere ve Mecûsilere sert ve galiz laflar söyleyebiliyoruz. Aynı şeyi Yahudi ve Hristiyanlar, biz Müslümanların putperestler için söylediğimiz galiz lafları, bizler için rahatça söyleyebiliyorlar. Bu husustaki malzemeyi yine bizlerden alıyorlar. İslâmın ilk beş asrında, sağlam bir imân ve tenkid görüşü hâkim olduğundan, meseleler çekinilmeden açıkça ortaya konulmuş ve münakaşaları yapılmıştır. Nedense sonradan fikirler kalıplaştırılmış ve dondurulmuştur. Oryantalistler bizim ilk kaynaklarımıza müracaat etmekte, gayelerine ve menfaatlarına uygun gelen hususları almaktadırlar. Bizler de cehaletimiz yüzünden bu kaynaklara inemez, onları anlayamaz veya bazı sebeplerden anlamak istemez durumdayız. Daha doğrusu, din konusunda doğmatik bir anlayış içerisinde doğmuş ve bir ömrü bu hava içerisinde yaşamış olan Oryantalistlerin ekserisi, kendi dinlerini, herdinin üstünde görürken, kendi dinlerinden sonra çıkan bir dinin kurucusuna karşı kin ve nefretten başka bir his beslemesini istemek hakkımız olmasa gerek. Aksine, Yahudi ve Hristiyan Peygamberlerinin ismini hürmet lafızlarıyla anmayan bir müslümana rastlanamaz.

Oryantalistler nazarında Kur'ânın menşei ve onun vahiy mahsulü olup olmadığı meselesine gelince, biz Müslümanlara göre Kur'ân bir vahiy mahsulüdür, menşei de İlâhidir. Avrupalılar bu görüşü kabul etmemektedirler. Onlara göre Kur'ân bir vahiy mahsulü olmayınca, tabidir ki, ona bir menşe aramak icâb edecektir. Biraz da onların bu husustaki görüşleri üzerinde duralım: "Kur'ânın Allah Kelâm'ı oluşu ve O'nun Allah tarafından indirilişi görüşü, metni tenkidler ve modern araştırmalar karşısında, yukarki inancı elde tutmak, modern âlimler için mümkün değildir. Aşırı muhafazakarlar azınlığı bir yana, Yahudi ve Hristiyan âlimler mukaddes kitaplarında ilâhi unsurlar olduğu gibi, beşeri unsurun mevcudiyetini de kabul etmektedirler... Kur'ân metninin tanzimi keyfi ve gelişi güzeldir... Ahd-i Atik'deki hikayeler Kur'ânda da vardır"⁸⁸. Görüldüğü gibi hemen hemen bütün Oryantalistler Kur'ân-ı Kerimi kendi mukaddes kitabları ile mukayese etmektedirler. Bu durumda kendi kitapları asıl olmaktadır. Halbuki bugün onların ellerinde kendi kitaplarının asılları yoktur. Bu durumda, Kur'ân onlarla nasıl mukayese edilebilir? Böyle bir şey mantiken imkansızdır. Goldziher'de vahiy hakkında "bu fevkalbeşer kimselere isâbet eden bir hastalıktır ki, onlar daha önce meçhûl olan yeni bir hayat nizamını ortaya koyup, bütün kötülükleri yıkmaya kendilerinde kuvvet bulurlar. Nebi ve Havarilerin gayret-

88 Alfred Guillaume, *İslâm* (a Pelican Book) p. 55-58.

leri, bu hastalıktan başka bir şey değildir⁸⁹. Yine bu zât Kur'ân hakkında "Kur'ân tenâkuzlardan hâli, mütecânis, muvahhid bir akide mezhebi hülâsa edebilmemiz zor olan husustandır... O'nu tafsilatıyla tetkik ettiğimizde, bazen içinde zıt tânimlerin bulunduğunu görüyoruz⁹⁰" demek suretiyle tenkidlerini sürdürmektedir. Tor Andrae'de, vahiy ve ilham hakkında birçok şüpheler serdettikten sonra, "Muhammed hakiki bir Peygambermidir? İnsalara bir mesaj getirmişmidir?" gibi suallerle şüpheler ortaya atmaktan kendini alamaz⁹¹. Brockelmann ise "İlk defa Hirâ dağında (mağrasında) şahsına hâs bir hads şüphesini giderdi. Orada bir gün, kendisini sonradan melâike Cebrâil olarak kabul ettiği bir hayal gördü. İçindeki, kendisinin Tanrı elçisi olduğuna dâir beliren sesi, buna isnad etti... Bu hallerde iken işittiğine inandığı şeyler, kaybolur olmaz, vahiy olarak bildirmeyi âdet edindi"⁹². Yine Brockelmann'a göre Muhammed "Mukaddes harp tahrikçisidir"⁹³. "Bir Avrupalı için Peygamberin karakteri hususunda bir hükme varmak zordur"⁹⁴. 1956 senesinde ölen bu sözlerin sahibinin şu görüşleri ile Ortaçağ görüşleri arasında ne fark vardır?

H. Lammens'de "Hicretten evvelki çok eski vahiyler arasında bazıları unutulmuş olabilir. Fakat bize ulaştığı gibi, Kur'ân Muhammedin şahsında sahib bir eser gibi mülâhaza edilmiştir. Halbuki Kur'ânın teşkili ve kıraatındaki ihtilaflar, bu hususta şüpheler izhâr etmektedir⁹⁵". Yine aynı eserde "Kur'ânda melekler, Allahın vasıtası gibi takdim edilir. Kur'andaki melek bilgisi biraz karışıkçadır. O, ancak Medine'de ticaret münasebetleriyle ve Yahudilerle yapılan münakaşalarla tekemmül ettirilmiştir"⁹⁶ denilmek suretiyle, Yahudilerin tesiri altında kaldığını ifade etmeye çalışır. Frithjof Schoun, Kur'ân hakkında "karanlıkları ve zıtlıkları âşikâr olan bir mukaddes metin, Musa'ya âit bazı şeyler takliplerle geçirilmiş, bu hususta Sünni tefsirleri araştırmak yeterlidir"⁹⁷ demektedir. Bu konuda biraz daha insafli gördüğümüz R. Blachère bile "Muhammedin vaazları kilise muhitinde Allah tarafından ilhâm edilmiş

89 I. Goldziher, *el-Akide ve's-Şeria fi'l-İslâm* (Mısır, et-Tabatu's-Saniye) s. 12.

90 Aynı eser, s. 78-79.

91 *Mahomet Sa Vie et sa Doctrine*, p. 48-52.

92 C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Trc. Neşet Çağatay) Ankara 1964, s. 14.

93 Aynı eser, s. 21.

94 Aynı eser, s. 32.

95 H. Lammens, *L'Islam Croyances et Institutions*, Beyrouth, 1943, p. 49.

96 Aynı eser, p. 64.

97 *Comprendre L'Islam*, p. 59.

olduğu söylenerek bir itizal eseri gibi mülahaza edilmiştir. Fakat, hakikatte asıl öğrenimini sapık hristiyan bir din keşişinden aldı⁹⁸ demektedir.

Richard Bell'de "Muhammed, halkının maddi açıdan oldukça iyi olmalarına mukabil, manevi açıdan hiç te iyi bir durumda olmadıklarını görmüştü. Bunun üzerine daha kültürlü bölgelerde yaşayanların sâhip oldukları dini bilgileri onlara aktarmaya koyuldu. Aslında, O'nun bu düşünceler hakkında bilgisi oldukça sınırlıydı. Mekkelilerin, O'nun ileri sürdüğü tevhid düşüncesine karşı çıkışları, anlattıklarının büyük bir çoğunluğuna hücum edilmesi sonucunu ortaya çıkardı. Ancak öğretisinin belirli kurallarını Medineye göç etmeden önce Kur'âna almış ve yürürlüğe koymuştu. Bunun için kendisinden önceki muvahhitlere, yani Yahudi ve Hristiyanlara baktı. O'nun daha çok Hristiyan kaynaklarını mı, yoksa Yahudi kaynaklarını mı kullandığını kestirebilmek güç. Ancak bu öyle büyük bir sorun da değildir. Çünkü, ilk dönemlerde onlardan tanınmamak için, onların arasında da görünmedi. O'na göre bütün dinler vahyedilmişti ve tek bir ilah tarafından bildirilen dinler de bir olmaydı. Behemhal bu bakış açısı içinde ilk monoteist dinleri kendi öğretisinin temelleri olarak kabul etmişti. Doğal olarak ta onların kendisiyle birlikte olacaklarını düşünüyordu"⁹⁹ demektedir.

Guy Monnot 1978 senesi Journal Asiatique mecmuasının 264. cildinin 361-362. sahifelerinde yaptığı bir kitap tanıtmasında, John Burton'nun şu sözleri cesaretle söylediğini zikretmektedir: "Biz sadece Muhammedi, Kur'ân metinlerini neşirden alıkoyan sebep üzerinde durduk. Bu anlayışa göre sonuç olarak, Muhammedin bu konudaki fonksiyonu inkâr edilemez görünmektedir. Bu gün elimizde bulunan Kur'ân metni, Muhammedin telif ettiği Mushaftır" dediğini kaydetmektedir. Daha doğrusu Kur'ânın bir vahiy mahsulü olduğu kabul edilmediği gibi, daha ileri gidilerek, resmi metin ile, Allah Kitabı olarak Hz. Muhammede vahyedilmiş metin arasında bir ayırım yapılmak istenmektedir. Kısacası aslen Papaz olan Burton, Kur'ânın asli nüshası ile ilgili rivâyetlerin hat-ta bazı âyetlerin hukuk nazariyatçıları tarafından tahrif edildiğini söylemek istemektedir¹⁰⁰. Carly'le göre "Muhammed bir efsane insanı değildir. Hassas ve utangaçtır. Güvercin yetiştirecek kadar iyi huyludur. Bundan da ileri olarak kendi yarattığı görüntülere inanmış aşırı bir göz-

98 *Le Coran* (Que Sais-je) Paris 1966, p. 7.

99 R. Bell, *Who Were the Hanifs?*, (The Moslem World) v. XX (1930), p. 122-123.

100 Guy Monnot'un tamtmaya çalıştığı bu eser: John Burton, *The Collection of the Qur'an*. Cambridge University Press. 1977, 273. pp.

lemcidir. Kur'ân isimli bir kitabın yazarıdır. Bu kitab karmaşık, anlaşılmaz, hazmedilmez, başı sonu belirsiz, uzun, nefes kesen, can sıkıcı, çok katı, düzensiz, çekilmez, aptalca, v.s"...dir"¹⁰¹.

İslâmın başlangıcından itibaren gerek Kur'âna ve gerekse Peygamberine hücumlar az değildir. Mesela, D'Herbelot "İşaret etmek gerekir ki, Kur'ân akâide âit hatalı fikirlerle doludur" demektedir¹⁰². XIX. asırdan itibaren Avrupalı Oryantalistler son araştırmaların ışığında, Kur'ânın kaynaklarını keşfetmeye yöneldiler. Bu konuda modern bir çalışma, Abraham Geiger'in "*Was hat Mohammed aus dem Judentum Aufgenommen?*" (Bonn 1883) (Muhammed Yahudilikten ne Aldı?) başlığını taşıyan Almanca eseriyle başladığını söyleyebiliriz. Ahrens, Torrey ve Küstlinger gibi araştırmacılar, eserlerinde, Kur'ândaki kıssalar hakkında, Yahudi ve Hristiyan tesirlerini göstermeye çalışırlar. Sidersky, bize Kur'ân kıssalarına âit zengin bir kolleksiyon sunar. Frankfurt Üniversitesi profesörlerinden olan Joseph Horovitz, Yahudi ilimleri ile ilgili olarak, Kur'ân üzerine iki çalışmasını neşretmiştir. Biri, Kur'ândaki Yahudi hâs isimleri ve bunların iştikakları, ikincisi de, Kur'ânî araştırmalardır. Araştırmalarının neticesinde, Horovitz, İslamdan önceki Arap, İbrânî, Ârâmî, Süryânî, Mandeen ve Habeş dillerinin ışığı altında, İslâm Dininin ilk temellerini zenginleştirdiğini söyler. O, İslâmî fikirlerin özü, temeli ile meşgûl olmaksızın sadece dil ve lügât çerçevesi içinde kalmaktan başka bir vazife yapmadı. Bu sahada René Basset'in "*Mille et Un Contes, Récits et Légendes Arabes*" (Paris 1927) adlı eserinin üçüncü cildindeki "*Légendes Religieuses*" kısmında Yahudi kaynaklardaki İsrâiliyatı toplamıştır. İslamda, İsrâiliyât mecmuası son zamanlarda zengin bir şekilde, Rudi Paret tarafından "*Fruharabiche Liebesgeschichten*" (Bern 1927) adıyla meydana getirildi. İsrâiliyât konusu, Lidzberski ve Goldziher tarafından da işlenmiştir. Bunlardan başka, Kur'ân menşea araştıran şu çalışmaları da sıralayabiliriz¹⁰³.

Christian Snouck-Hurgronje, *La Légende Qorânique d'Abraham et la Politique Religieuse du Prophete Mohammed*, 1880.

I. Schapiro, *Die Haggadischen Elemente im Erzählenden Teile des Korans*, Leipzig, 1907.

101 Oryantalizm, s. 265.

102 D'Herbelot de Molainville, *Bibliothèque Orientale ou Dictionnaire Universel*, Paris 1697, p. 88.

103 Bu konuda çalışmalar epeyce fazladır. Biz burada onlardan birkaçını sıraladık. Bu hususta daha fazla bilgi için bkz. (*Index Islamicus*; *Bibliographie des ouvrages Arabes*; *Handbuch der Islam-Literatur*; *Bell's Introduction to the Qur'an*).

Wilhelm Rudolph, *Die Abhängigkeit des Qorans von Judentum und Christentum*, Stuttgart, 1922.

Karl Ahrens, *Christliches im Qoran*, ZDMG. 84 (1930) 15-68, 148-190.

Heinrich Speyer, *Die Biblischen Erzählungen im Qoran*, 1931, 1961.

A. Geiger, *Judaism and Islam*, Madras 1898.

M. De Goeje, *Quotation from the Bible in the Qoran and the Tradition* (Semitic Studies in Memory of Alexander Kohut, 1897).

H. Grimme, *The Origin of the Qoran*.

Hartwig Hirschfeld, *Judische Element im Koran*, Berlin 1878.

Cl. Huart, *Une Nouvelle Source du Qoran*, Journal Asiatique, 1904.

Jaspis, Joh. Sigm, *Koran und Bible*, Leipzig, 1905.

Louis Leblois, *Le Koran et la Bible Hébraïque*, Strasbourg 1887.

St. Clair-Tisdall, W. *The Original Sources of the Qur'ân*, London 1905.

D. Sidersky, *Les Origines des Légendes Musulmanes dans le Coran*, Paris 1933.

D. Masson, *Le Coran et la Révélation Judeo-Chrétienne*, Paris 1958.

D. Künstlinger, *Christliche Herkunft der Kuranischen Lot-Legende*, Lwow 1930.

Joshua Finkel, *Old Israelitish Tradition in the Koran*, 1930-31.

Josef Henninger, *Spuren Christlicher Glaubenswahrheiten im Koran*, Schöneck, 1951.

Jacques Jomier, *The Bible and the Koran*, New York, 1964.

Ilse Lichtenstadter, *Origin and Interpretation of some Koranic Symbols*, Leiden, 1965.

Julian Obermann, *Islamic Origins : a study in backgronud and foundation*, Princeton, 1946. (The Arab Heritage) p. 58-120.

Kur'ânın menşeiini araştıran bu eserlerden başka, ismini burada zikretmediğimiz Oryantalistler de eserlerinde bu hususta çeşitli sözler söylemişlerdir. Mesela, Tor Andrae "Ahiret âlemine âit bir çok hususların Yahudi ve Hristiyan toplumundan alındığını, bunlar alınırken, fikirlerin tecrid edilmeye çalışıldığını"¹⁰⁴ söyler. "... Bütün mesele Muhammed nezdinde dine meyl nasıl doğmuş, dini anlayışı nasıl cezbedebil-

104 Tor Andrae, *Les Origines de L'Islam et la Christianisme* (Traduit de l'Allemand par Jules Roche) Paris 1955, p. 68-91.

miştir?... Başlıca fikirleri, bazı değiştirmelerle Yahudi ve Hristiyanlardan ödünç alınmaktadır. Bazen de onlar, Yahudi ve Hristiyan kanaviçesi üzerine serbest bir tefekkürle işlenmiş nevidendir, denildikten sonra, Mekke devrinde diğer dinlerin tesirinin fazla olmadığı, Medinede ise, münakaşalar başladığı ve Güney Arabistandaki Hristiyanlarla münasebete girişildiğı.... ve Muhammedin Arabistanda mevcüd olan Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında çok sathi bir malumata sâhip olduğu” anlatılmaktadır¹⁰⁵.

C. Brockelmann “Muhammedin âhiret hakkındaki tasavvurları doğrudan doğruya Yahudi kaynaklar, dolayısıyla de İran ve Babilonya Kaynaklarına dayanır¹⁰⁶”. “Muhammed Mekke de iken iki defa, Medinede de Yahudileri örnek tutarak üç defa namaz kıldığı halde, daha sonra bu âdeti İran tesiri ile, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olmak üzere beş vakte çıkardı¹⁰⁷”. “Onun rûh dünyasının ancak pek cüz’i bir kısmı kendi öz mah’ idi. O bilgiler Peygambere ekseriya Yahudilikten ve Hristiyanlıktan gelmekte, fakat o bunları maharetle kavminin dini ihtiyaçlarına uydurmakta idi¹⁰⁸”. demektedir. Tritton’da, “Kur’ân, Muhammede verilen vahiyleri ihtiva eder, demesine rağmen, Muhammedin va’z ettiği din iktifat (sağdan soldan toplama) dır. Fakat bu, Onun hakiki bir din olarak başlamasına mani değildir” demekle, İslamın sağdan soldan devşirilmiş bir din olduğunu belirtmek ister¹⁰⁹. San Pedro Pascual ise, “Kur’ânı ve Hadisi bir çok tezât, yalanlar ve itizallerle mahkûm eder. Bundaki kıssalar, Abd-i Atik’in sahih olmayan rivayetlerinin manasını taşımakta olduğunu” söyler¹¹⁰. Gibb, bunu şöyle izâh etmeye çalışır: “Muhammed doktrininin kaynakları meselesi, Batıdaki Yahudi ve Hristiyan âlimlerini geniş bir şekilde ilgilendirdi.... İslâm geçmiş dinlerin fikirleriyle bir birlik teşkil etmekte idi... Unutmamak lâzımdır ki Kur’ân, dini sezgi esasları üzerine temellenmiş veya onunla uygun halde bulunan, umumi aklın felsefi bir tefsiri olan ilâhi bir eser değildir.... Hakikattir ki, İslamda muahhar bir teolojik sistemin tekâmül edişi, çok eski âlimler tarafından hazırlanmıştır¹¹¹”. Yine aynı zât devamla “Kur’ân, Muhammed ve muakkiblerinin doğrudan doğruya ilhâm edilmiş olarak kabul ettikleri

105 *Selected Works of Snouck Hurgronje*, p. 119.

106 *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 34.

107 Aynı eser, s. 36.

108 Aynı eser, s. 33.

109 A.S. Tritton, *İslam Belief and Practices*, London 1951, p. 15-20.

110 Norman Daniel, *İslam and the West Making of an Image*, Edinburgh 1962, p. 62.

111 H.A.R. Gibb, *La Structure de la Pensée Religieuse de L’İslâm* (Traduit de l’Anglais par Jeanne et Felix Arin) Paris 1950, p. 25.

nutuklarının ve şekli ifadelerinin tescil edilmiş şeklidir. Son zamanlardaki araştırmalar kat'i olarak isbat etmiştir ki, ondaki hârici tesirler, Ahd-i Atik malzemelerini ihtiva eden Hristiyan Süryâni menşesine ulaşır"¹¹². S. Moscati'de "Muhammedin çocukluğunda Suriyeye gidişi ve orada Hristiyan keşişe rastlamasıyla ilk monoteist anlayışın onda teşekkül etmeye başladığını, Arabistandaki Yahudi ve Hristiyanlarla temas hâlinde olduğunu söyledikten sonra, vaazlarının esaslarını kolayca Yahudilik ve Hristiyanlıkta bulmak mümkündür"¹¹³ demektedir.

E. Montet'de, Kur'an tercemesinin baştarafına koyduğu giriş kısmında, Kur'âna menşe olarak, Yahudi ve Hristiyan kaynaklar, İslamdan önceki kaynaklar ve Muhammed tarafından va'zedilen yeni İslâmî elemanlar olmak üzere üç kaynak bulunur. "O, Yahudilerin şifâhi ananelerinden, dini efsanelerinden, Tahnudik ve Rabbînik menşeli olan Haggadah'larından pek çok şeyler ödünç almıştır... Kelime-i Tevhidin bile Yahudilerden alınmış olduğunu iddia etmektedir. Çoğu apokrif olan incillerin Kur'âna kaynak olduğu söylenmektedir"¹¹⁴.

Kasımirski'nin Kur'an tercemesine bir mukaddime yazan G.H. Bousquet "Muhammedin hayatının safhaları Kur'an sayesinde, İsa ve Budda'nın hayatına nisbetle çok iyi tanınmaktadır.... Mütahassısların çalışmalarına rağmen, İslamdan önceki Arabistanın hakiki dini durumu hakkında kâfi derecede bir aydınlığa sâhip olunamadı. Muhammedin maruz kaldığı Yahudi ve Hristiyan tesirlerinin teferruatını bilmek çok zordur.... Peygamberlik vazifesinden önceki zamanda, Muhammed yapmış olduğu seyahatlarda Yahudi ve Hristiyan doktrinlerini öğrendiği zikredilir. Daha sonra da Peygamber vahiy alıyormuydu? şeklinde, bir şüpheyi ortaya koyar. Böyle bir hâlin anormal psikolojik bir durum olduğu ileri sürülür. Hatta onu, Mormon dininin kurucusu olan Joseph Smith Junior (1805-1844) ile mukayese etmeye kalkışır. Kur'anın büyük bir kısmının Yahudi ve Hristiyanlardan veya Ahd-i Atik peygamberlerinin târihinden ödünç alınmış olduğunu söyler"¹¹⁵.

A.C. Bouquet "Muhammed 12 yaşlarında ticaret kervanı ile Suriyeye gittiği, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bilgi edindiği ihtimal hâricinde değildir. O, daha çok şekli bozulmuş Hristiyanlıktan birşeyler bilmekte

112 H.A.R. Gibb, *Mohammedanism Ar. Historical Survey*, Oxford University Presse 1953 (Second édition) p. 35-45.

113 *Histoire et Civilisation des Peuples Sémitiques*, p. 203-210.

114 E. Montet, *Le Coran*, Paris 1949, p. 29-31.

115 Kasımirski, *Le Coran*, Introduction (G.H. Bousquet) p. 9-20.

idi. Mümkündür ki, bazı mezhepler arasında kullanılan apokrif İnciller hakkında bilgisi vardı. O, Mekkenin etrafındaki verimsiz çölü müteaddit defalar dolaştıktan sonra, Muhammedin vücûd hastalığı arttı ve sesler işitmeye başladı"¹¹⁶ demektedir.

B. Lewis'de ".... Açıktır ki O, Yahudilik ve Hristiyanlık tesiri altında idi.... Onda pek çok eski mukaddes kitabların elemanlarının mevcûd olduğunu"¹¹⁷ söylemektedir. Hatta bazı Oryantalistler daha ileri giderek, Kur'ânın vahiy mahsulü olduğunu kabul etmedikten başka, Kur'ân âyetlerinin tasni edilmiş olduğunu ileri sürmektedirler. S. de Sacy, Kur'ânda Âli İmrân sûresinin 144. âyetinin tasni edilmiş olduğunu ihtiyatlı bir şekilde ileri sürerken, Weil ise, bu âyetle birlikte daha pek çok âyetlerin Kur'âna sokulmuş olduğunu ihtiyatsızca söyler¹¹⁸.

İslam Ansiklopedisine "Allah" maddesini yazan Mc. Donald'da, Kur'ân-ı Peygamberin eseri olarak kabul eder ve bütün hükümlerini bu noktaya dayandırarak yürütmeye çalışır¹¹⁹. Bu sebebledirki, pek çok Avrupalı Kur'ân mütercimi tercemelerinin baş tarafına, Kur'ân sanki Hz. Muhammedin eseri imiş gibi, "Muhammed" ismini yazmışlardır. Savery, Kasımırski, E. Montet ve ilk devir Avrupa tercemelerinde olduğu gibi.

A. Guillaume ise, İstanbul Üniversitesinde verdiği "*Garbda İslam Tetkikleri*" konulu konferansında "Peygamberler ayrı ayrı ele alınırlarsa, yazılarının bizim kendi yazılarımızda kullandığımız aynı üslûb hususiyetleriyle damgalanmış olduğunu görürüz. İyi olsun kötü olsun, alıştığımız bir üslûbta yazarız. Ahd-i Atiki ve Ahd-i Cedidi yazarlardan her biri kendisini başkalarından ayıran hususi bir üslûbâ sahibidir. Eğer peygamberlerin mukaddes sayılan kitaplarının hepsi Allahın kelamı olsaydı, aynı üslûbda olurlardı. Fakat bu, hakikatte böyle değildir. Kur'ânın üslûbu, Muhammedin harikulade gelişmiş konuşma kudretini aksettirir. O kadar ki, Hristiyan araplar bana, Kur'ânın dilindeki güzelliğin tesirini derinden hissettiklerini söylemişlerdi. Fakat bu kitap bile gramer hataları ve bizzat Allah tarafından söylenen bir kitaba uygun düşmeyen değişik kıraatları ihtiva etmektedir. Bu değişiklikler, Hristiyan Kitab-ı Mukaddesindeki metin değişiklikleri gibi az ehemmiyeti hâzidir. Fakat tek bir tane dahi olsa yanlışsızlık hususundaki iddiaları çürütmeye kâfi gelebilir"¹²⁰. Bu sözleriyle Guillaume, Allah'ı bir şahıs gibi mütalaa edip

116 *Comparative Religion*, p. 266.

117 *The Arabs in History*, p. 38.

118 *Introduction au Coran*, p. 194.

119 *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1941, I. 360-375.

120 *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Sene 1955, I/1-4, 122.

O'nun çeşitli zaman ve mekanlarda göndermiş olduğu kitaplardaki üslubunun aynı olmasını icbâr etmektedir. Acaba, kendisi Kur'ân-ı Kerimle mukayese edilebilecek hakiki bir Allah Kelâmı getirebiliyor mu? Keza yine aynı müellif, İsrâ sûresinin ilk âyetini açıklarken "*el-Mescidu'l-Aksa nerededir?*" başlığı altında kaleme aldığı ve 1953 senesinde "*el-Endelüs*" adlı mecmuada neşrettiği bir makalede, buranın Kudüs olmadığını ispatlamaya çalışırken, Meslektaşları Rudi Paret "ilk nazarda Guillaume'un verdiği bu neticeler herhangi bir kimseyi çarçabuk ikna eder yapıda iseler de, bana göre hala şüphelidir. Herşeyden evvel Wâkıdı ve el-Ezraki tarafından" el-Cirâne'de bulunduğu zikredilen bu "el-Mescidu'l-Aksa" şimdi "çok uzak mescid" olarak tavsifi biraz gayri mümkün gözükmektedir. Bu yerin isminin sonradan yani orada Peygamber Muhammedin kaldırdığı bir namazın veya kaldırdığının rivayeti üzerine bunun hatırasını yâd etmek için muahharan verildiği şeklinde düşünmek çok daha iyidir. Ayrıca Guillaume "etrafını mubarek kıldığımız" ibaresini makul bir tarzda, izâh ve tefsir etmekten uzak kalmaktadır. Bu âyetle, Kur'ânın diğer yerlerinde bulunan (VII. 136; XXI. 71; XXXIV, 18) "mubarek kıldığımız memleket" şeklindeki ifade tarzı ile Filistin kastedilmektedir...." demekle, Guillaume'un görüşlerini reddetmektedir¹²¹.

XIX. asra kadar Peygamberi ve Kur'ânı hiçe sayan Oryantalistler, bu devreden sonra, eski metodları ile gayelerine ulaşamayacaklarını anlamaları üzerine, bir metod değişikliği yapmak mecburiyetinde kalırlar. Guillaume'un da bu yeni metodu uygulamakta olduğunu, ifadesinin sonlarından açık bir şekilde anlamaktayız. Bu yeni metod, Kur'ânla kendi mukaddes kitaplarını aynı seviyede tutma ve Kur'ân sayesinde kendi kitaplarına değer kazandırmâ amacını gütmektedir. Yukarıda verdiğimiz misalde de görüldüğü gibi, Kur'ân dâima, kendi mukaddes kitapları açısından incelenmektedir. Bu hususun güzel bir örneğini Arthur Jeffery'de de görmekteyiz. Neşretmiş olduğu İbn Ebî Dâvud'un "*Kitâbu'l-Mesâhif*" adlı eserin mukaddimesinde, Hz. Peygamber vefat ettiği zaman, Kavminin elinde Kur'ânın yazılı olarak bulunmadığını zikretmektedir. Sözü'nün doğruluğunu da isbat edebilmek için şöyle bir delil getirmektedir. "Hz. Ebû Bekrin hilafetinde Yemâme muharebelerinde birçok Kurra şehit düşmekte ve bu durum karşısında Hz. Ömer Kur'ânın zâyi olacağından korkmakta ve bu endişesini Ebû Bekr'e açıklamaktadır"¹²². Jeffery bu habere istinad ederek, eğer Kur'ân Peygamberin sağlığında yazılı olsaydı, Ömer'in böyle bir endişeye düşmesine

121 *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, I/1-2. 35-36.

122 *Kitâbu'l-Mesâhif* (Mukaddime) s. 5.

lüzûm hâsıl olurmuydu? diye bir sual sorup, bu suale yine kendisi şöyle cevap vermektedir. Kur'ân yazılı olmadığından dolayı böyle bir endişeye lüzûm görülmemiştir. Burada Jeffery ve onun gibi düşünenler, bazı esasları anlamamakta veya anlamak istememektedirler. İslâmiyetin bidâyetinden itibaren, Kur'ânın ulaşmış olduğu mazhariyeti ve şerefi gölgeleştirip, "gerek müslümanlar arasında, gerekse müslümanların dışındaki toplumlarda onun değerini düşürmek veya bir hiç mesâbesine indirmek", İslamiyete olan gayzını ifade için, "Kur'ân Peygamberin yazdığı bir kitaptır. Hatta onu söyleyen delinin biridir. Veya kitabdaki sözleri falan dine mensûb olan birinden" alınmıştır¹²³ demeleri, yani Kur'ânı tamamen inkar metodu artık muhatabları ikna etmek şöyle dursun, bu metodu ihdas edenleri aldatmaktan başka bir faydası olmamıştır. O halde başka bir yola başvurmak lâzımdır. İşte başvurulmuş bu yeni metodu Jeffery'de görmekteyiz. Bahsettiğimiz eski metod'da gaye, Kur'ân-ı Kerimin bir ilâhî Kelâm olduğunu reddetip, Onu kendi mukaddes kitaplarından çok aşağı bir dereceye indirmektir. Asırlardan beri kullandıkları bu metod'dan bir netice alamayınca, hiç olmazsa Kur'ânı elde mevcûd mukaddes kitapları seviyesine yükseltmek istemektedirler. Zaten onlar, Kur'ânı kendi kitapları açısından inceledikleri için, onu müphem ve anlaşılmasız bulurlar. Carra de Vaux "Kur'ânı çok müphem buluyorum. O, hemen hemen hiçbir hâs ismi ihtiva etmemekte, olduğunu söylemektedir"¹²⁴. Bu yeni metodun gayesi, bir taraftan Kur'ânın başlangıcındaki bir esası sarsmak, diğer taraftan'da kendi mukaddes kitaplarının, Kur'ân sayesinde asalet ve nezahetini temin etmektir. Bu da ancak başlangıçta Kur'ânın esaslarından biri olan kitâbeti inkar, onu sadece işitmeye hasretmekle, temin edilebilecektir. Jeffery'nin bu görüşünü, Kâhire Üniversitesi profesörlerinden Dr. M.A. Draz, şiddetle reddetmektedir¹²⁵. İslamiyetin başlangıcında vahiy metninin muhafazası hususunda, semâ ile kitâbet aynı derecede beraber gitmiştir. Hatta ilk günlerde Sahabe hadis kitâbetinden men olduğu zaman, ancak Kur'ân kitâbetine müsaade edilmişti. Buna âit vesika gayet boldur. R. Blachère bile "Müslümanların ilk neslinin vahiy metnini muhafaza hususundaki meşgalelerini gösteren haberler boldur. Bunlardan bazıları bu tesbit işinin yazı ile olduğunu, diğer bir kısmı ise şifahi olduğuna delâlet etmektedir"¹²⁶, derken, yine aynı sahifelerde vahiy kâtiplerinden bahsetmek-

123 *es-siretu'n-Nebeviyye*, I. 297, 393; Baron Carra de Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, Paris 1923, III. 83, 91; T. Nöldeke, *Remarques Critiques sur le Style* (Tr. G.H. Bousquet, Paris) p. 6.

124 *Les Penseurs de l'Islam*, III. 122.

125 Dr. M. Draz, *Initiation au Koran*, Paris 1951, p. 29-30.

126 *Introduction au Coran*, p. 12.

tedir. Görüldüğü gibi, Oryantalistlerin de bazı asli konularda bir birlik içinde olmadıkları müşahede edilmektedir.

Bugünkü Kur'ân çalışmalarına bir göz atacak olursak, Batılılar, İslam toplumunun geleneksel tefsir şekillerini ihmal etmişlerdir. Bazı eksiklikler giderilmeye çalışılmışsa da, yapılması gereken daha pek çok işlerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Meselâ, Arthur Jeffery, Kur'ânın farklı kıraatlarını bir araya getirerek yayınlamayı amaçlıyordu, Tabiidir ki böyle mühim bir teşebbüs, olgunlaşmış malzeme üzerinde gerçekleşmeliydi. Fakat bu malzemenin hepsi henüz yayınlanmış durumda değildir. Kıraat konusunda rivayetlerin çok olması, açıklaması zor olan âyetleri tefsir etmek için çok sayıda teşebbüsün yapıldığını göstermektedir. Çeşitli asırlarda tekevvün eden tefsire dâir farklı görüşler, tarihi platformlarını ve kendilerini oluşturan şartların incelenmesini beklemektedir.

Kur'ânın lûgatı hakkında yapılan çalışmalar olarak, Andrew Rippin'in "*Bulletin of the School of Oriental and African Studies*" (1981, 1983) de Kur'ândaki "*Dialect*" üzerindeki çalışmaları; Wansbrough'un "*Qoranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*" (1977) adlı çalışmasında, farklı metinler işlenmiştir. O, Taberiden önceki tefsirin kronolojik olarak gelişimini göstermek için tarihi ve konusal bir sınıflama sistemi geliştirmiştir. Tefsirin başlangıç tarihleri üzerinde çalışan bir çok araştırmacı varsa da, ilk tefsirlere inemedikleri için Wansbrough kadar başarılı olamamışlardır. O genellikle isnaddan çok, üslûb, muhteva ve tefsirlerin birbirleriyle olan ilgilerini inceleyen çalışması ile, metinlere yeni yaklaşım açıları, kazandırmaya çalışmaktadır. Abdussettarın "*Islamic Studies*" (1978) deki "*Wücûh el-Qur'an'ı*"; Paul Nwiya'nın aynı konuyu farklı bir yaklaşımla oluşturduğu "*Exegese Coranique et Language Mystique*" (1970) gibi, Kur'ânın dili hakkındaki bu çalışmalar zikre değer. Bu gibi çalışmalar İbn Kuteybenin "*Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân'ı*" (Kâhire 1973); "*Garibu'l-Kur'ân'ı*" (1978); Ebû Ubeydenin "*Mecâzu'l-Kur'ân'ı*" (Kâhire 1954-1962), ayrıca Mukâtil b. Süleyman'ın "*el-Eşbâh ve'n-Nezâir*" (Kâhire 1975) gibi ilk devir kaynaklarının yayınlanması ile büyük destek görmüştür.

Son yıllarda ilk müfessirler ve tefsir tarihi üzerinde büyük çalışmalar yapılmıştır. Daha evvel zikrettiğimiz Goldziher'in "*Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung*" (1920) ve Birkeland'ın "*Old Muslim Opposition Against Interpretation of the Koran*" (1955) adlı eserlerini ele alan Nabia Abbott "*Studies in Arabic Literary Papyri II: Qur'anic Commentary and Tradition*" (1967) adlı kitabında (p. 106-107) bu ko-

nuya değinmiş, İ. Goldziher ve Birkeland'ın, tefsirin gelişimini yanlış değerlendirdiklerini söylemiştir. Abbott, Birkeland'ın iddialarını şu üç maddede özetlemektedir. 1. Tefsire, birinci yüzyılın sonuna kadar bir karşı çıkma söz konusu değildi. 2. Güçlü karşı çıkış ikinci yüzyılda görüldü. 3. Tefsir Sünni düşüncenin denetimi altına girdikten sonra tamamıyla kabul gördü. Bu son maddenin genel olarak kabul gördüğünü söyleyen Abbott, ilk iki maddeyi kabul etmemektedir. Aslında, bu hususta leh ve aleyhte ileri sürülen iddialar sağlam ve açıklama getirebilecek bilgilere dayanmadıkça, ortaya birşey koyamıyacaktır. Abbott'un bu çalışmasında dikkat edilmesi gereken başka bir nokta, metne değil de, daha sonraki kaynaklarda olduğu gibi, ilk görüşlerin rivâyetlerine dayanmış olmasıdır.

Fuad Sezgin GAS (1968) adlı eseriyle Brockelmann'ın GAL'inin eksikliklerini tamamlamaya çalışmış ve Abbott gibi ilk rivâyetlere dayanmaya gayret göstermiştir. O, Tefsir ile ilgili olarak, bütün metinleri ve ilk devirden rivâyet edilen her şeyi toplamak istemiştir. Onun asıl amacı, hadis rivayetini ve isnad unsurunun geçerliliğini ispatlamak için, bu ilk dökümanların varlığını ortaya koymak olmuştur. Sezginin çalışması II. ve III. asırlarda yazılmış, kullanılabilir nitelikte önemli kitapları toplayabilmişse de, henüz daha bir çok kaynak eserlerinin belirlenemesi sebebiyle, amacına ulaşmış olduğu söylenemez.

Bütün bu çalışmalar, ilk asırlardaki kaynak eserlerin başılmasına şiddetle ihtiyaç göstermektedir. İlk kaynakları incelemek bakımından ilk temel yaklaşımı şöylece değerlendirebiliriz. Leemhuis'in, "*Mücahid*"i (1981); Goldfeld'in, "*İbn Abbas*"ı (1981) ve yine aynı şahsın Mukâtilin "*Hamsu Mie Ayesi*" (1980) ve Sammoud'un ve Hind Chelbi'nin "*Yahya b. Sallam*"¹²⁷ üzerindeki incelemeleri, genellikle geleneksel metodları kullanmışlardır. Keza Andrew Rippin'in İbn Abbas'ın "*el-Lugat fi'l-Kur'ân*", "*Caribu'l-Kur'ân*" (1981-1983) adlı eserlerini ele alan, ayrıca ez-Zührin "*Neshu'l-Kur'ân*"ını (1970) konu alan çalışmaları, ilk kaynakların ortaya konulması yaklaşımı ile ele alınmıştır. Şüphesiz ilk tefsir kaynaklarının değerlendirilmesi, daha sonra meydana gelen gelişmeleri takip edebilme açısından, yapılması lüzumlu bir çalışmadır.

Günümüzde Batıda klasik tefsirler üzerinde de çok sayıda çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Mesela, R. Arnaldez (1968) ve Jomier (1977-1980) Fahrüddin er-Râzi hakkında genel ve ayrıntılı olarak çalış-

127 "*Yahya b. Sallam ve Tefsirdeki Metodu*" 1967 yılında İsmail Cerrahoğlu tarafından doçentlik tezi olarak sunulmuş ve 1970 yılında Ankarada İlahiyât Fakültesi yayınları arasında neşredilmiştir.

tılar. Arap âleminde de bu konularda bir çok çalışmalar yapılmaktadır. Lutfi İbrahim'in ez-Zamahşeri ve Beydâvi (1980-1982); Gotz'un Maturidi (1965) üzerinde; Mazharuddin Sıddîki'nin genel olarak Mutezilenin Kur'ânı tefsir ve te'vil biçimi üzerinde çalışmaları gibi.

Tefsir açısından dinler arası ilişkileri konu alan çalışmalar da az değildir. Bunlar özellikle "İslamo-Christiana" adlı dergide yayınlanan makalelerde ve Gaudiel'in (1980), "tahrîfi" konu alan makalesinde, işlenmektedir. Gramer (I'rab) meselesi, Schoub'un (1977) ve Zamahşeriye konu alan bir çok makalenin (1976-1983) konusu olmuştur. Klasik tefsirler üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmalar, bundan sonra yapılacak çalışmaların habercisi olmaktadır. Jane Smith'in "An Historical and Semantic Study of the Term Islam as Seen in a Sequence of Qur'an Commentaries" (1975) ile, yine onun Haddâd ile birlikte yazdığı "The Islamic Understanding of Death and Resurrection" (1977) adlı kitabında, nesh ile birlikte tefsir hususunda önemli birçok metni ele almıştır. Muhammed Arkoun'un, Kehf sûresi üzerindeki çalışması, Kur'ânın tefsirinde yeni bir metod geliştirmek, klasik metodların karşılaştırılması bakımından aydınlatıcıdır.

Bu gün İslâm dünyasında çok sayıda tefsirler yazılmaktadır. Genellikle bunlar, eski geleneksel bilgileri tekrar etmekten ziyade, tefsire yeni bakış açıları ve yeni metodlar getirmeye çalışmaktadırlar. Bunların bir çoğunun değerlendirilmesi de yapılmıştır. Mesela, J.M.S. Baljon (1968) nun 1880-1960 yıllarını, J.J.G. Jansen'in (1974) Mısır'daki tefsir çalışmalarını konu alan araştırmaları ile, Abbott'un Mevdûdi'yi (1958), De Jong'un, Cevheri'yi (1977), Fâruqi'nin, Âzâd'ı (1982), Boullata'nın, Bintu's-Şâti'yi (1974), Chartier'in, Mustafa Mahmudu (1972) ve Ahmed Halefullah'ı (1976) konu olan çalışmaları gibi.

Tefsir sahasında hâla bir bütün olarak tefsire girişi konu alan açık bir çalışmanın bulunmayışı gözden kaçmamaktadır. Bu konuda, Kenneth Cragg'ın "The Mind of the Qur'an" (1973) adlı eseri ve I. Lichtenstadter in "Qur'an and Qur'an Exegesis" (1974) adlı makalesi varsa da, yeterli değildir. Fakat bu günlerde İslam âleminde ve memleketimizde, tefsiri bir bütünlük içinde ele alan çalışmalar yapıldığını söyleyebiliriz. Bu sebepten, İslam ile ilgilenenlere sahayı tanıttacak, uygun teknikte ele alınmış bir esere şiddetle ihtiyaç vardır. Bundan başka, asıl ihtiyaç duyulan şey bu sahadaki çalışmaların bibliyografyasıdır. Batı dillerinde yazılan eserler için "Index Islamicus" değerli bir çalışma ise de, tam yeterli olduğu kanaatinde değilim. İslam dünyasında yayınlanan eserlerden haberdar

olabilmek gittikçe zorlaşmaktadır. Hele memleketimizde yapılan çalışmalarından da haberdar olamamak, güçlüğün ne derecede artmış olduğunu göstermektedir. Bu durumda, tefsir ile uğraşan bizlere, kaynak kitaplar hakkında bibliyografik çalışmalar yapıp, girişimlerde bulunmak gibi bir hizmet düşmektedir.

Biz Müslümanlara göre, Kur'ân bir vahiy mahsulü ve bir mucizedir. Bu mucizeyi anlatmaya, insan dili yetersizdir. Bu mucizeyi anlatmada insan dili, çok güzel edebi bir makalenin mânidarlığını, sağır ve ve dilsizlerin kullandığı işâret dili ile anlatmaya çalışması gibi, yetersiz kalır. O'nun edebi yapısını ve yüce muhtevasını değerlendirmeden âciz kalan kimseler, nâdir çiçeklerden oluşan bir buketin, buzlu cam arkasından görünüşünü bize tanıtmaya çalışmaktadırlar. Buzlu cam arkasındaki çiçek buketinin güzelliği, zerâfeti ve vereceği zevk ne olabilir ki. Kişi ancak buzlu cam arkasında bir buket çiçeğin bulunduğunu yalnızca tahmin edebilir ve bu buketin şeklini ve ölçülerini yalnızca yaklaşık olarak ayırt edebilir. Camın parlak olmayıp, puslu oluşu, çiçeğin güzel kokusunu, ayrı ayrı renklerini, buketin düzenli bir şekilde yerleştirilişini, bunların ötesinde onun hoş kokusunu, bukete bakan kişiden uzaklaştırıracaktır. Kısaca diller, O'nu anlatmaya yetmeyecektir. Hatta Hz. Peygamberin sözleri bile ne kadar latif, tesirli ve ruhâni, muhtevaları ne kadar anlamlı olursa olsun, Kur'ânın kelimelerinin ahengi, görkemli üslûbu ve yapısının, güzelliği ile karşılaştırılmazlar. İşte bu özellik, Kur'ânın bir insan sözü olmayıp, Allah tarafından indirildiğinin kesin delilidir. Bu durumda yapılacak tek şey, Allahın Kelâmı Kur'ânla bildirdiği hudutsuz yüceliği ve hayranlık veren mucizevi vahiy karşısında insan olarak zayıflığımızı, yetersizliğimizi itiraf etmektir. Bu konuda bizim, Allah'ın insana öğrettiklerini gören meleklerin söylediklerini söylememiz, en uygun olanıdır: "Cevap verdiler, Sen Münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen hem bilensin, hem Hakimisin".

Kur'ânı Kerim, Okuma yazma bilmeyen, öğretim görmemiş (ümmî) Hz. Muhammede indirildi. O, muasırı olduğu âlim ve filozoflarla ilişki kurmamıştı. Onların kitaplarını ve düşüncelerini de bilmiyordu. Zaten kendisi ümmî idi ve geri kalmış bir toplumdaki geliyordu. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak Kur'ân onun telif ettiği bir eser değildir. O, O'na vahyedilmiş bir kitaptır. İşte Oryantalistler tarafından anlaşılmayan veya anlaşılmak istenmiyen nokta budur. Herkesin bildiği gibi Avrupalı müsteşrikler, Hz. Peygambere ve Kur'âna müslümanlardan çok farklı bir görüş açısından bakmaktadırlar. Bu nokta göz önünde tutu-

larak en hassas müslüman bir mümin bu ilmi hakikatın ne derecede iyi niyet ve samimiyete dayandığını düşünebilir. Müslümanların din bilimleri, mistik heyecanları ve şiir sanatları arasında mükemmel bir bağ kurmuş olan Louis Massignon, Tanrının insan kılığında görünüşü, fikrini reddedişinden dolayı, İslamı akıl almaz biçimde suçlamaktadır. Keza, Snouck Hurgronje, İslam araştırmalarından sonra doğruca politikaya geçmiş ve Hollanda Hükümetinin Endonezya Müslüman kolonileri konusunda uzman danışmanı olmuştu. İngiliz Fransız ve diğer sömürgeci ülkelerin hükümetlerinde mutlaka Oryantalistleri vazife almakta ve danışmanlık yapmaktadırlar. Mesela Macdonald ve Massignon, Kuzey Afrikadan Uzakdoğuya kadar uzanan bir alan içerisinde sömürge yöneticileri için, Müslümanlık konularında uzman kişiler olarak çok aranan şahıslar olmuşlardır¹²⁸.

Müslümanlara göre Kur'an bir vahiy mahsulüdür ve bu teolojik bir mesele olarak ele alınır. Halbuki Oryantalistler bunu psiko-sosyolojik ilimler açısından ele aldıklarından, iki taraf arasında bir uygunluk mümkün olamamaktadır. Aslında, tecrübi ve sosyal ilimlerin metodunu, metafizik bir mesele olan vahye tatbik edemeyiz. Çünkü vahyin mantığı, tecrübi ilimlerinkine benzemediği gibi, onlarla mukayese etmek de imkansızdır. Vahyin sahası ve bildirdikleri, tecrübi ilmin bildirdiklerinden ve onun sahasından tamamen ayrıdır. Tabiat, tecrübi ilimler tarafından determinizim prensibine göre incelenir ve tecrübi bilgiler, tümevarım, tümdengelim veya kıyas yollarından biriyle elde edilirler. Halbuki Vahiy, fitri olan beşeriyetten biran sıyrılmaktır. Bu da insanın gücü ile elde edilebileceği bir şey değildir. Kısacası vahiy hadisesi, pozitif ve negatif elektrik uçlarının birleşmesi ile meydana gelen bir ışık olayı gibi açıklanamaz.

Burada şu hususu da unutmamak gerekir. Bugün ilim keşfettikleri ile haklı olarak öğünmekte, fakat bilmedikleri yanında bildikleri bir hiç mesabesinde kalmaktadır. İlim ve tekniğin başarılarına rağmen, insan oğlunun rûhi hallere dâir bilgisi çok kısırdır. Her zaman ve her yerde kendisinin bir insan olduğunu ifâde eden Hz. Peygamberin maddi âlemden tecerrüd edip, melek tabiatına bürünerek manevi âleme yönelmesi, ve en yüce melce ile irtibat temin edip, ilâhi hitabı dinlemesi, beşer gücünün tamammül edeceği işlerden değildir. Bu işin ağırlığını bizzat Kur'an: "Hakikat biz sana ağır bir söz vahy ediyoruz"¹²⁹ demekle teyid eder. Bugünkü teknik gelişmeye rağmen, pek çok şeyin hakikatını bilmek

128 *Oryantalizm*, s. 354-355.

129 Müzzemmil sûresi, 5.

wümkün olamamaktadır. Bu bakımdan, hakikatını kavrayamıyoruz diye, bir şeyi inkara kalkışmakta akıl kârı değildir.

Bu makalemizde kısa olarak tanıtmaya çalıştığımız Oryantalizm, Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri üzerindeki incelemeler, Oryantalizmin diğer şubelerinde de olduğu gibi, genellikle misyonerlik, ticaret ve sömürgeciliğin öncülüğünü yapmakla kalmamış, aynı zamanda İslam akidesinin temelini de dinamit koymuştur. Müslümanların miras olarak aldıkları yüksek değerleri, bir hiç mesabesine indirmek, Batılılar için zevkli bir çalışma tarzı olmuştur. Burada şunu da zikrederim ki, İslam medeniyeti kendi kendine dağılmamıştır. Bu medeniyet, iç sebeplerin yanında, büyük nisbette dış sebeplerle dağılmıştır. Dış sebeplerin en mühimmi "Avrupanın Doğu Düşüncesi" diyebileceğimiz ,Oryantalizmdir. Bu da, Avrupanın Doğu üzerindeki kuvvet denemesinden başka bir şey değildir. Kısacası Oryantalizm, ilmi olmaktan ziyade, gerçeklerin siyasi bir görüntüsüdür. Bu bakımdan onu, Kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Kendi ülkelerinde gerekli islâmî kültürü alamayan ,İslâmî Batılıların eserlerinden öğrenmeye kalkışan bazı müslümanlar, ne yazık ki Batılıların gayelerini tahakkuk ettirmeye hizmet etmektedirler. Kısacası Batılılar bu çalışma metodlarıyla, müslümanlar arasında, tarihlerini ve şahsiyetlerini inkar eden bir nesil yetiştirmeye ve yine bunlar vasıtasıyla ellerini yakmaksızın fikirlerini kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Nitekim XX. asırda islâm ülkelerinde görülen ilhâd hareketlerinin, bu çalışmaların yeşeren filizleri olduğu unutulmamalıdır. Nitekim meşhûr Fransız Müsteşriklerinden biri olan Louis Massignon "Onların herşeylerini tahrib ettik. Felsefeleri, dinleri mahvoldu. Artık: hiçbir şeye inanmıyorlar. Derin bir boşluğa düştüler. Anarşi veya intihar için olgun hale geldiler"¹³⁰ sözleriyle, İngiliz Başbakanlarından Lord Curzon 1909 da Oxford'da Kraliyet Basın konferansı delegelerine karşı konuşurken: "Sizin valilerinizi, yöneticilerinizi, yargıçlarınızı, profesörlerinizi, papazlarınızı ve hukukçularınızı burada yetiştirerek gönderiyoruz....."¹³¹ sözleri, bugünkü İslâm âleminin karanlık durumunu çok güzel aksettirmekte, Oryantalizmin gayesini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Batılı beyaz adam, iyilikçi maskesinin ardında dâima kaba kuvvet kullanmaya ve öldürmeye hazırdır. Bunu bugün gözlerimizle de dünya siyasi hayatında görmekteyiz. Batı dünyası orta çağdanberi açtığı kaba kuvvet mücadelesinde mağlub edemediği İslâmî, şimdi açmış olduğu fikir savaşı ile mağlub etme yolunu denemektedir. Bu hü-

¹³⁰ *Oryantalizm*, s. 8.

¹³¹ Aynı eser, s. 360.

cûmlar karşısında susuşumuz, varlığımızı inkardan başka ne işe yarar. Onun için, içinde bulunduğumuz gaflet uykusundan uyanıp silkinmemiz gerekir. Vaktiyle İslâm, cehâlet karanlığı içinde nasıl bir güneş gibi doğup âlemleri aydınlattı ise, şimdi de içimizde mevcûd olan ve küllenmiş bulunan İslâmi nûr zerresini bir yanardağ misâli harekete geçirerek, üzerimize çöken karanlığı aydınlatmak zarureti vardır. Bu iş her müslümanın görevi olduğu gibi, işin asıl ağırlığı genç ilâhiyatçıların omuzlarındadır.